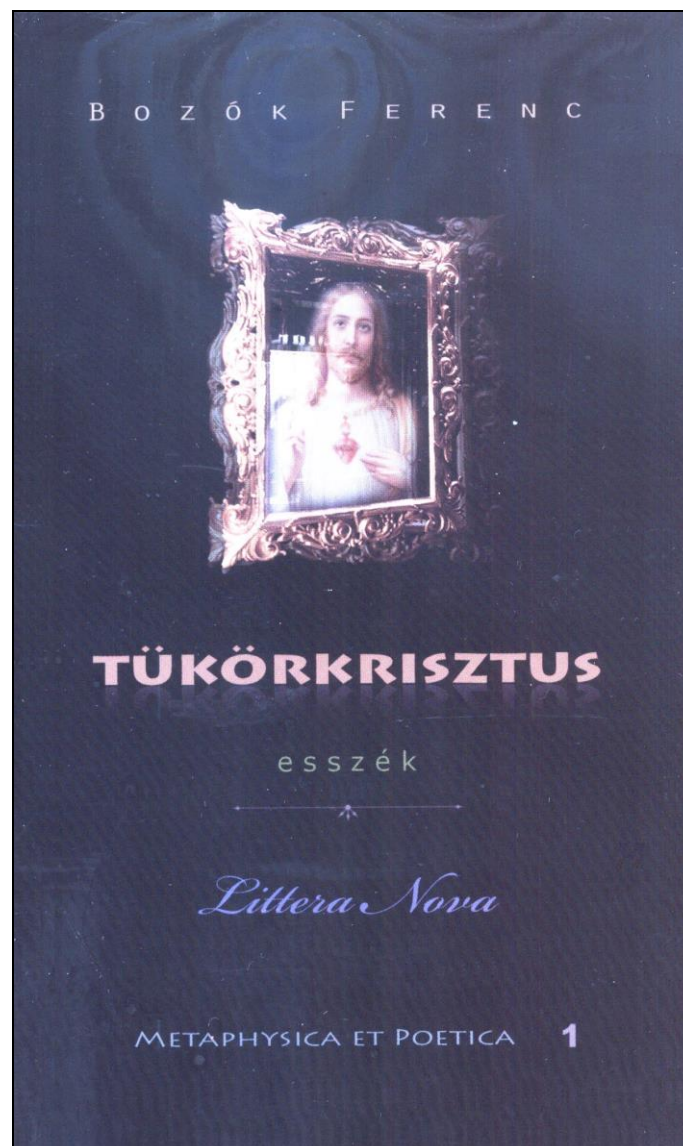

Bozók Ferenc Tükörkrisztus Szépirodalmi esszék

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Bozók Ferenc
Tükörkrisztus
Szépirodalmi esszék

Metaphysica et Poetica 1.

A könyvsorozat célja, hogy a Biblia, valamint más szentként számontartott, kanonizált szövegek (mint archetextusok), és a legtágabb értelemben vett poétika, azaz a szépliteratúra viszonyulási pontjait keresse a magyar irodalomban, a világ más tájainak irodalmában. Elsődlegesen idealista vallásbölcseleti nézőpontból, de más szemléletmódoknak is teret nyitva.

A könyvsorozat szerkesztői
Balázs Tibor
Kalász Márton
Ködöböcz Gábor
Rónay László

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció a Littera Nova Kiadó azonos című kötetének (megjelent 2009-ben Budapesten az ISBN 978 963 9643 35 2 azonosítóval) elektronikus változata. Az elektronikus változat az író engedélyével készült. Az elektronikus változatot szabadon lehet lelkipásztori célokra használni, minden más jog a szerzőé.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Előszó.....	4
Tükörkrisztus	6
Kassák Lajos kérdése.....	9
„Krisztus és csőre” – keresztény megfontolások Móricz Zsigmond Árvácska című kisregényének újraolvasásához	11
Néhány gondolat a katolikus irodalomról.....	14
Georges Bernanos és a Sátán	19
Somlyó Zoltán dohányfüstben és parfümillatban	23
Csendes megjegyzések szűkszavú szentekről és költőkről.....	25
Dosztojevszkij etikai problémaérzékenységről A Karamazov testvérek olvasása közben....	27
Egy csésze forró tea és egy Czóbel Minka-kötet	31
Utószó Bozók Ferenc Tükörkrisztus című kötetéhez	33

Előszó

Bozók Ferenc izzó tehetséggel megáldott, az igazságot megszállottan kereső ember. Igazolja mindezt eddigi pályafutása is, mely meglepő, rejtélyes fordulattól sem mentes.

Gyöngyösön született 1973. október 8-án. Bölcsőjét a Mátra déli lankáitól átölelt faluban, Domsztlón ringatták. Ott végezte az általános iskolát is, a gimnáziumot pedig szülővárosában. Az egri Eszterházy Károly Főiskolán szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát 2000-ben, majd a palóc hagyományairól, Jessze oltáráról, Nekcsei Dömötörrel és Patai Józsefről híres Gyöngyöspatán tanított. Ekkor kezdett verseket írni, és ekkor ébredt föl szívében a vágy, hogy Isten legenedelmesebb és leghűségesebb szolgálói közé szegődjik: piarista szerzetesnek jelentkezett. A pályamódosítás révén nem vált hűtlenné eredeti hivatásához sem, irodalmi ambícióihoz pedig termékeny közegre talált abban a szerzetesi közösségben, amely többek között Sík Sándorral és Jelenits Istvánnal ajándékozta meg az újabb magyar irodalmat. 2007-ben *Szélkutya* címmel megjelent első, verseket és esszéket tartalmazó kötete.

Sorsválasztását a krisztusi tanok nagy paradoxonjai szabták meg: akkor találod meg önmagad, ha elveszíted, meg kell alázkodnod, hogy fölmagasztaljanak, az utolsó helyről törhetsz az élre, boldogságodat szenvedéssel válthatod meg. Nem a „fecsegő felszín”, hanem a hallgató mély vonzotta, az anyag helyett a szellem, a test helyett a lélek, a véges helyett a végtelen parancsát követte. Mint Hemingway öreg halásza, csónakját ő is az ellenkező irányba fordította, mint a többiek, mert úgy érezte, hogy csak így találkozhat élete nagy, felkészültségét, tehetségét és erejét minden alku és kompromisszum nélkül próbára tevő lehetőségével. *Egy jámbor henyélő balladája* című versében Villon álarcát ölti magára, s nem csekély iróniával nyugalmaért, léhaságáért kér bocsánatot az éjszakák kéj- és a nappalok pénzsóváraitól: távol állnak tőle a modern társadalom minden rendű és rangú percmemberkéi, egyikükhöz sem kíván hasonlítani.

Nemcsak versei, hanem esszéi is eredeti látásmódról és magas fokú szellemi nyitottságról tanúskodnak. E két műfajt a címadó, fölényes tárgyismeretről tanúskodó tanulmányában egymásba fűzi: az ősi eredetű toposz, a tükör jelentésárnyalatait a saját költeményeivel is illusztrálja. Zárómondataiban megnevezi azt a varázslatos tükröt, mely makulátlan szépségében ragyogtatja föl az ő arcát is és mindenkiét, aki rászegezi sóvárgó tekintetét: „A keresztény szimbolikában a tükörbéli arcnak, melybe szívesen szeretnénk belenézni, hasonlítani kell egy Krisztus-ikonra. Kempis Tamás szerint a keresztényeknek nem csupán követniük kell Krisztust, hanem utánozniuk is. Az Imitatio Christi nem azt jelenti, hogy Krisztus követése, hanem azt, hogy Krisztus utánzása. Így lesz a tükör: Krisztus. Tükörkrisztus.”

Elsősorban a keresztény gyökerű és eszmeiségű irodalom kérdései foglalkoztatják, annak fogalmát próbálja újraértelmezni, érvényességi körét kitágítani. Adynál olvastam egyszer, hogy őt nem a tételes vallásosság „tejszagú misztériumai” nyugözik. Ezt Bozók Ferenc is elmondhatja magáról (bár az idézett jelzős szerkezetet természetesen ő hivatásánál fogva és meggyőződése szerint sem vállalhatja). Különös érdeklődés és szimpátia fűzi a modern francia irodalom szakrális vonulatához, melynek elődei közé sorolja például a megtérés, a bűnbánat halhatatlan szószólóit, Villont, Baudelaire-t, Verlaine-t és Rimbaud-t is. Azokra a régi korokra hivatkozik, amelyek még nem szakították el egymástól a szakrális és a profán művészetet. Legfőbb ideája ennek a hajdanvolt egységnek az újjáteremtése. A „katolikus irodalom” definiálását is a XX. századi válságjelenségek sorába iktatja.

Pörbe száll a részvétlenséggel és a szürkességgel, a rokon lelkekhez, a misztikus hajlamúakhoz, a szabálytalan és sebzett életűekhez, a szenvedőkhöz, a nagy magányosokhoz

vonzódik igazán. A világirodalom nagyjai közül az Isten nélküli lét reménytelenségével is viaskodó orosz Dosztojevszkijről és „a Sátán árnyékában” didergő francia Bernanosról értekezik. Szerinte „a vallási közönyből, langyosságból vagy akár a megmerevedett tradicionális vallásosságból” hosszabb az út „az igazi, tiszta vallásosságba”, mint például az istenhit negatív formájából, a sátánosságból: „...a nagy szentek és a nagy bűnösök gyakran közelebb állnak egymáshoz, mint a langyos, középszerű, »se nem jó, se nem rossz lelkek«.” A nyárspolgárok látszatkereszténységét veszélyesebbnek ítéli, mint a nyíltan vállalt ateizmust.

Élet- és irodalomszemléletét soha nem lankadó, kamaszos ámulat hatja át. Vállalja a személyesség kockázatát, sivár és racionális világunkban ki meri nyilvánítani érzelmeit is. Szenvedélyesen kutat a magyar irodalom kallódó értékei után. Megpróbálja lefűjni a múlt idő, a feledés porát az Ady-előd Czóbel Minka, a „különc vénkisasszony, főúri dilettáns, kékharisnya, csúnya tündér, szoknyás Verlaine, szublimált pusztai Báthory Erzsébet, élő kísértet” démonikus alakjáról. A Somlyó Zoltán dohányfüstben és parfümillatban már címében is telitalálat, s hatását csak fokozza, hogy – a Theodor Lipps-féle beleérzésemélet útmutatásait követve – egy budapesti kávéházban ered költőelődje nyomába: „Előző életemben a huszadik század elején éltem, és ismertem őt, ezt biztosan érzem. Milyen ember volt Somlyó Zoltán? Miért éppen ő érdekel? Miért, hogy néha-néha könyöklök egy kávéházban, s azon kapom magam, hogy felteszem a kérdést magamnak: vajon így könyökölt Somlyó? Vagy nem így? Hogy könyökölhetett Somlyó? Kilépek a kávéházból, és illatok nyomába szegődöm most a budapesti éjszakában. Engedem, hogy vezessenek a dohány- és parfümillatok, teljesen rájuk hagyatkozom, és tudom, ha jó szimattal indulok utamra, nem csálnak meg ezek az illatok.” Szindbádi hangulatokat és nosztalgiákat fölillantó gondolatmenetét rezignált kérdéssel zárja: „Valóban kifogyott volna, vagy a huszadik század végére elillant Somlyó Zoltán véres és bódító parfümjé? Én ezt nem tudom elhinni a költőnek. Engem újra-újra olvasva verseit, untalan új és meglepő illatokkal, aromákkal bódít.”

Móricz Zsigmond *Árvácskájában* – bevallottan gyöngyöspatai tanítványai hatására – rendszerre szerveződő, a viszonyítások gazdagságára releváns példát nyújtó Krisztus-párhuzamokat fedez föl. A szocialista Kassák Lajosról szóló tanulmánya azt bizonyítja, hogy a magyar avantgárd atyjától sem volt idegen a keresztény eszme: „Miként a bűn és bűnbánat gondolata, úgy a vallási élmény, az Isten utáni égető szomjúság is folyamatosan kimutatható” életművében. Pilinszky János vele készült riportjából a legfontosabbnak tekintett szavakat citálja: „Egy igaz katolikus és egy igaz szocialista író ezer kérdésben találkozhat, míg egy rossz katolikus és egy rossz szocialista író szükségszerűen ellenfelei egymásnak”, azaz: a humanista megalapozottságú és magasröptű gondolkodás a végletesen szembenálló irányzatok között is elmoshatja az ellentéteket.

Tovább idézhetném a kötet figyelemre méltó megállapításait, megszívlelendő igazságait, de attól félek, hogy akkor méltatlanná válnék a szerző – régi kedves tanítványom – egyik biblikus mélységű és hangulatú paradoxonjára, a *Csendes megjegyzések szákszavú szentekről és költőkről* című esszé utolsó mondatára: „Talán újra meg kellene tanulnunk hallgatni, hogy méltók lehessünk a megszólalásra.”

Eger, 2009. február 21.

Dr. Lisztóczy László
irodalomtörténész

Tükörkrisztus

Talán a tükör a legtitokzatosabb tárgy a világon. Az emberiség számára akkor is létezett, amikor ilyen tárgya, ilyen eszköze még nem is volt, de ezernyi víztükörbe tekinthetett, tavak, folyók tükrébe. A tükör latin elnevezése speculum, innen a mi spekulálás szavunk. Tükör szavunk viszont ótörök eredetű, a mai csuvas nyelvben „töker”. Ez a szó a tárgy ovális vagy kerek alakjára vonatkozik, az azeri nyelvben teker, a magyarban teker, tér (visszatér, visszatekeredik, megtér).

A bronztükör mint a nők által alkalmazott pipereszer már az ószövetségi Bibliában is szerepel: „Elkészítette a bronzmedencét is és a hozzá tartozó állványt bronzból, azoknak az asszonyoknak a tükreiből, akik a sátor bejáratánál teljesítettek szolgálatot.” (Kivonulás 38.8) A nők az ókori Egyiptomban is réztükröcskéket használtak. A római katonák a kardjuk fényes pengéjének tükrében fésülködtek.

A Bölcsesség könyvében a tükör egyenesen az isteni bölcsesség szimbólumaként jelenik meg a Bölcsesség dicsérete című fejezetben:

„Az örök világosság kisugárzása, és az Isten működésének tiszta tükre és jóságának képmása.” (Bölcsesség könyve 7.26) A reneszánsz művészetben a bibliai Bölcsesség könyvét követve a tükör szintén a négy fő erény egyikét, a bölcsességet jelentette.

Szent Pál apostol nemcsak jelképesen írja a szeretethimnuszban azt, hogy „tükör által homályosan látunk”, hanem objektív tapasztalatból is, lévén hogy az ezüstmű, bronzból és rézből készült tükrök igen hamar oxidálódtak, így elhomályosodtak. Egyébként az érctükrök közül az ezüstmű voltak a legnépszerűbbek, mert az aranylapocskák homályosabb és torzultabb képet adtak. Amerika felfedezésekor a portugál és spanyol hajósok a bennszülöttek használati tárgyai közt olyan tükröket találtak, melyek fekete lávából és féldrágakövekből, például markazitból készültek. Ilyeneket használtak egyebek közt a perui indiánok. Azok az üveglapok, melyeket cinkkel vontak be, csak a 16. században lettek kifejlesztve, a muranói, velencei üveggyárakban.

Magyar hiedelem, hogy ha valaki megbetegszik, a ház összes tükrét le kell lepellel takarni, nehogy az illető lelke elveszen. A tükör számos hiedelemben és mesében negatív emberi tulajdonságok szimbóluma. Öntetszelgés, önimádat, hiúság: „Tükröm, tükröm, mondd meg nékem, ki a legszebb?” Az összetört tükör a világ szinte minden hiedelmében bajt okoz. Az orosz zsidóknál a törött tükör hét év szegénységet jelent. Az ókori Rómában hét év sorscsapást jelölt. A magyar hiedelemben hét évig nem megy férjhez a lány, ha eltörik a tükre. A mézeskalácsból készült bazári tükröszív tükrében csak magukat és egymást szabad megnézniük a szerelmeseknek, ha valaki más is belenéz, az széttöri a szerelmet. A louisianai indiánok szerint ha valaki grimaszol villámláskor a tükörben, úgy marad az arca. A tükör lunáris (hold-) szimbólum, ezért kerek alakúak a tükrök, mivel a hold visszatükrözi a nap sugarait.

Engem gyermekkoromtól mindmáig elvarázsolnak, megigéznek a tükrök. A világirodalom egésze és a művészettörténet tele van tükrökkel. A hiúságtól az önszembesítésig elég széles a paletta, amit a tükör jelölhet, jelenthet. Számos gondolat és érzés szimbóluma lehet a tükör. A víztükör Nárciszt juttatja önkéntelenül is eszünkbe. Amióta Nárciszok vannak, tükrök is vannak. A Z-füzetek sorozatban megjelent, *Szélkutya* című, verseket és esszéket tartalmazó kötetemben kapott helyet a Nárciszi arcom című versem. Ez a vers, lévén hogy Dsida Jenő Hulló hajszálak elégíája című verse inspirálta, bekerült Lisztóczy Lászlónak A költő feltámadása című, Dsidáról írott tanulmánykötetébe is, a Versek Dsida Jenőről című fejezetbe, mely írás korábban a PoLiSz című folyóirat 2007. decemberi számában látott napvilágot „Csonkán is rege-kincs a tiéd” címmel.

Nárciszi arcom

*Most hadd legyek újra erős, menetelnék a sereggel!
 Rét harmata kozmetikázzon, s üde májusi reggel!
 Szellője tavasznak az arc repedését retusálja,
 tört tükre a tónak az arcom, a fényest ne kuszálja!
 Hol vagy, felelőtlen, opál szemeimnek ragyogása?
 Hol vagy, zabolátlan, erős fogaimnak harapása?
 Térj vissza te hűtlen erőm, sima bőröm ma jelenj meg!
 Dús, sima hajam, koronája emelt, büszke fejemnek!
 Jöjj vissza, te rég feledésbe merült nárciszi arcom!*

A Nárciszi arcom című versben a víztükör démoni erő, mely összekuszálja az arcát annak, aki belenéz. Nárcisz öntetszelgésének büntetése az, hogy ráköszönt az öregség, a víztükör fodra ráncként jelenik meg a homlokon és arcon. Az ókori görögök igencsak rosszaláltak, ha valaki feszített víztükörre követ dobott, mert azt tartották, hogy akinek a víztükörben összekuszálódik az arca, annak a lelke kuszálódik össze, és a vízben megpillantott tört arc balszerencsét hoz. Erre a régi görög hiedelemre már a Nárciszi arcom című versem megírása után találtam két XX. századi magyar költőnél allúziót:

*„A kútba nézek. Fekete vízen
 ónszínű kép-arc vonaglik, s reám néz...
 Vízen vonagló kép-arc, kit helyenként
 a fodrozó víz foszladóvá borzol...”*
 (Szabédi László: Optikai csalódás)

*„Oly ritka az a szép,
 ki képes összezilálni alakját,
 majd visszanyerni,
 mint víztükör, újból.”*
 (Petri György: Oly ritka...)

Nemes Nagy Ágnes tükre viszont a tükörbe nézés nehézségéről vall:

*„Leveszed lassan arcodról a színt,
 s az egész arcod szeretnéd levenni...”*
 (Nemes Nagy Ágnes: Tükör előtt)

Kosztolányi Dezső Arcom a tükörben című versében is mintha az idős Nárcisz siratná el letűnt ifjúságát:

*„Magamnak árnya, jaj, de megsiratlak.
 Nézlek sokáig, fázva, reszketőn.
 Sötét hajam te, – csókoló piros szám –
 Magam húzom rátok a szemfedőm.”*

Pilinszky János Kalandozás a tükörben című versében a tükör az önmagunkba zártság, az egyedül maradás, végső soron a magány szimbólumaként jelenik meg:

*„Itthon vagyunk – mondta a Kisfiú,
és azzal
átléptek az üveglapon.
Azazhogyn csak átléptek volna,
mivel valóban csak a Kisfiú
jutott keresztül, míg a Kislány
az üveg túlsó oldalán rekedt.”*

Rákos Sándor Sirató című versében a dézsában a víztükör rezeg, amikor Krisztus keresztyét ácsolják a hóhérok:

*„...rossz-ütemű kopácsolástól rezegnek a fölaggatott
edények, dézsákban moccan a víztükör...”*

Itt a víz tükre egzisztenciális szorongást, fenyegetettséget, félelmet jelöl.

Kálnoky László Párviadal című versében a tükör az önmagunkkal való szembenézésen túl az önmagunk legyőzésének lehetőségével, kísérletével is játszik:

*„Saját tükörképemmel szemben állok,
kurta vasbotot szorít jobb kezem.
Hasonmásom balkeze szintén.
Egymásra emeljük most fegyverünket.
Csörömpölve törik be az üveg.
Ellenfelem testén fekete lyuk.
Több sebből vérzem én is.
Újabb kemény csapással ajtónyira tágítom az utat.
Átlépek véres arccal, de győztesen
legnagyobb ellenségem maradék körvonalain.”*

Leggyakrabban azonban mégis a szembenézés szimbólumaként jelenik meg a tükör az irodalomban; szembesít önmagunkkal, leplezetlenül mutatja meg nekünk magunkat.

Alábbi versem az Ezredvég 2008. áprilisi számában jelent meg.

Tükör

*Ez évi elhatározásom:
Tükörbe nézve reggelente
saját tekintetemet kiállom.
Remek tükör, de nincs elég fény.
Remek tükör, de rozsdaszeplős.*

Georges Bernanos Egy falusi plébános naplója című regényében az ambricourt-i fiatal pap így medítál: „A lelkiismeret egy homályos tükör felszínére siklott, s hirtelen attól félttem, hogy megpillanthatok egy arcot. Milyen arcot? Talán az enyémet? Egy újra megtalált, elfeledett arcot.” A keresztyén szimbolikában a tükörbéli arcnak, melybe szívesen szeretnének belenézni, hasonlítani kell egy Krisztus-ikonra. Kempis Tamás szerint a keresztyéneknek nem csupán követniük kell Krisztust, hanem utánozniuk is. Az Imitatio Christi nem azt jelenti, hogy Krisztus követése, hanem azt, hogy Krisztus utánzása. Így lesz a tükör: Krisztus. Tükörkrisztus.

(Megjelent a Kortárs 2009. februári számában)

Kassák Lajos kérdése

„A kőfeszület előtt megemeltém a kalapomat. – Dicsértessék a te szent neved! – mondtam, s a hideg hajnali levegő megérintette az arcomat. Miért nem vagyunk mi már ilyen szent és tiszta emberek?”

Ha feladvány lenne valamely irodalmi kvízműsorban, hogy kinek mely regényében találkozhatunk a fenti kis idézettel, aligha akadna megfejtő. Kassák Lajos Egy ember élete című önéletrajzi regényéből idéztem. Igaz, az idézetnek a regényben előtörténete is van. Egy olyan ember tisztaságvágya fogalmazódik meg benne, aki épp tizenévesen egy piros lámpás házból tart hajnalban hazafelé, mély bűnbánattal. De ezt az előzményt talán jobb, ha borítja a feledés jótékony homálya. A fiatal Kassák, úgy tűnik, ugyanazon a „Szűk-Könyök utcán” ment hazafelé lehorgasztott fejjel, mint kortársa, az elátkozott költő, Somlyó Zoltán, igaz, hogy az ifjú Kassák „Szűk-Könyök” utcája ekkor még nem Budapest, hanem a szülőváros, Érsekújvár. Épp az ilyen részletek miatt tartják ezt a konfesszióregényt egyes jeles irodalomtörténészeink az ágostoni konfesszióhagyomány egyik világirodalmi örökösének. Kassák, miként a nagy előd, Ágoston is, kíméletlenül, mazochisztikusan őszinte és önfeltáró, saját bűneit és botlásait leleplező, nemcsak ebben a regényben, hanem egész írói-költői életművében is.

Miként a bűn és bűnbánat gondolata, úgy a vallási élmény, az Isten utáni égető szomjúság is folyamatosan kimutatható az egész Kassák-életműben. Kassák az aktivista, a szocialista, a proletár költő, akinek a Munkásmozgalomtörténeti Lexikon önálló szócikket szentelt, a magyar irodalom egyik legszabálytalanabb alkotója. Természetesen téves az a szemlélet, amely Kassákot csak a különféle avantgárd irányzatok, izmusok manifesztumaiban keresi és találja meg. Kevesen tudják, hogy Kassák igen jártas volt a XX. századi francia, úgynevezett neokatolikus irodalomban. Olvasta, értette és szerette Mauriac, Bernanos, Péguy, Claudel műveit.

Pilinszky Jánosnak volt Kassákkal egy jelentős, feltáró beszélgetése az Új Ember 1962. február 18-i számában. Ebben a riportban Pilinszky és Kassák a modern katolikus irodalomról beszélgetett. A beszélgetésben a hetvenöt esztendőss Kassák szólal meg, aki ekkor már kiérlelt alkotó, maga mögött tudja ifjúsága összes izmusát, lírája is klasszicizálódik. A beszélgetés kulcsmondatát így fogalmazta meg Kassák: „Egy igaz katolikus és egy igaz szocialista író ezer kérdésben találkozhat, míg egy rossz katolikus és egy rossz szocialista író szükségszerűen ellenfelei egymásnak.” Pilinszky szerint ez a kijelentés a beszélgetés legmegszívlelendőbb tanulsága.

Kassák irodalmi munkásságának vallási élményvilágában igen gyakran tűnnek fel a gyermekkori vallásosság élményei. 1940. december 24-én Kassák tollából a Magyar Kurírban jelent meg egy kedves kis cikk, A misztérium születése címmel. Ebben az írásban az éjféli mise gyermekkori emléke elevenedik meg páratlan meghittséggel és finom plaszticitással. Jézusról a következőképp vall: „Azért vonzódok hozzá, mert őt sem törte meg az idő, kétezer éve él közöttünk, anélkül hogy alakot változtatott volna. Jézushoz a költők meghittebben szólnak, mint kedvesükhöz.”

Jézus születéséről, a karácsonyról több helyen is írt, a Magyar Hírek 1960. december 15-i számában például Karácsony (Üzenet a világba) címmel. A karácsonyi élmény, a karácsonyhoz kötődő intenzív tisztaságvágy, az újszülött Jézus alakja költészetében is újra és újra felbukkanó motívum. Ilyen a Karácsony című vers vagy a Karácsonyi meditáció, melyben így fogalmazza meg sajátos, hitetlenül hívő vallomását: „Ó Jézusom ki nem vagy és nem is voltál soha / feléd sodornak a bánat kék hullámai.” Ha ezt a verset olvassuk,

önkéntelenül is Ady sorai jutnak eszünkbe: „Hiszek hitetlenül Istenben, / Mert hinni akarok, / Mert sohse volt úgy rászorulva / Se élő, se halott.” (Hiszek hitetlenül Istenben)

Jézus születése mellett halála, a karácsony mellett a nagypéntek eseménye is megjelenik a Kassák-életműben. Az Anyám címére levelei között, a 14. levélben akadtam rá az alábbi megrázó vallomásra: „Nagypéntek a kereszténység legdrámaibb ünnepe, az istenember halálának órái. Nem teológiai dogma, nem vallási ceremónia, tiszta fényű emberi ünnep, mert ezen a napon halt meg Jézus, a szegény názáreti ács fia, akiben, emlékezetünk szerint, először feszítették meg az igazságot.”

Kassák lírájában Jézus rendszerint úgy jelenik meg, mint a proletárhősök előképe. A proletár költő, aki forradalmak és háborúk közt él, Jézusban egy olyan testvérré ismer, aki szegényen született, egyszerű munkásként, ácsként élt, a világtörténelem legnagyobb pacifistája volt, és az igazságért feszítették keresztre. Kassáknak tetszett Jézus egyetemessége és pacifizmusa. Az avantgárd költőnek imponált egy ilyen megváltó. Ne feledjük, Kassák két aktivista lapja, a Ma és a Tett éppen antimilitarizmusa miatt volt szálka a hatalom szemében. Lírai művei közül a Harangszó című versben jelenik meg a legmarkánsabban a húsvéti élmény: „...s bár nem ízlelhetjük a húsvéti bárány húsát, / mindennapi kenyérünkben és vizünkben dicsérjük / hogy vérünkéből való és meghalt értünk a kereszten.”

Természetesen a karácsony és a húsvét, Jézus születése és halála jelenik meg leggyakrabban Kassák írásaiban, de a keresztény ünnepkör egyéb jeles napjai és liturgiái is. A halottak napjáról Szénaboglya című naplójában ír, a keresztelés élményéről Keresztfiam című novellájában.

Végül egy teljességre nem törekvő felsorolással, verscímekkel igyekszem érzékeltetni és bizonyítani, hogy a Kassák-líra mennyire gazdag a vallási élmény művészi ábrázolásában: A megfeszített; Az őrangyal; Hajnali zsoltár; A forrásnál; A magam kenyérére; Húsvét; Pogány könyörgés; Istenhez vagy valaki máshoz; Mária így szól a gonosz férfiakért; Nagypéntek; Nagyböjt előtt; Tékozló fiú; Zsoltár... Tolle, lege!

*(Megjelent az Evangélikus Élet 2006/13. számában,
illetve a Lyukasóra 2007. áprilisi számában)*

„Krisztus és csőre” – keresztény megfontolások Móricz Zsigmond Árvácska című kisregényének újraolvasásához

„Kedves bácsika, én is olyan vagyok, mint a Jézus, mert nekem is az Állam ad sebeket, mert az Állam adott oda Zsabamárinak, hogy verjen.”

Az Árvácska című kisregény alapján készült film bizonyos jeleneteit e sorok írójának szűkebb pátriájában, Domoszló és Kisnána határán forgatták. A templomi jelenetet a kisháza templomban vették fel. E sorok szerzője először filmen látta az Árvácskát, s amikor később többször is elolvasta, majd később, magyartanárként gyöngyöspatai diákjaival elolvastatta, mindig Czinkóczi Zsuzsi nagyszerű és megrázó alakítása, felejthetetlen gyermekarca lebegett a szeme előtt. Az Árvácska jézusi vonatkozásaira a gyöngyöspatai hetedikesek hívták fel a figyelmét.

Móricz az „abszolút kezdet” és „abszolút végzet” között feszülő kisregényében az emberi szenvedések infernális mélységeit járhatja meg kis hőisével. A kezdet genezis, a végzet apokalipszis, ám a kezdet és vég között húzódó valóság mentes mindenféle transzcendenciától. Brutális, nyers valóság, ismétlem: valóság... Sajnos... Akár Állami Árvácskáról szól, akár Csőréről, akár Csibéről, Litkei Erzsikéről, rólam, rólad.

A regény kezdetén a teremtés szimbolikus képei jelennek meg, naturálisan és deszakralizáltnak. Ég és föld, örök nap, tyúktojás, pusztaság. Archetipikus teremtestablót profanizál ez a genezis. A regény vége apokaliptikus tabló mindent és mindenkit fölemésztő és egyenlővé tevő tűzzel. Eljön a Pantokrátor, hogy a világot lángokban ítélje: „Elmúlt a rosszaság és a kegyetlenség. Minden békés lett, átalakult, másfajta valamivé az egész élet. A nyelvekből üszök lett, a sértegetésekből füst és pára.”

A pusztaság mást jelent a keleti hagyományban, és mást jelent nekünk, magyaroknak, egy magyar versben, novellában vagy regényben. A pusztaság a keleti, zsidó-arab gondolkodásban szakrális, nyitott, végtelenre táguló tér, Jézus nyilvános működése előtt a pusztában „lelkigyakorlatozik”. A Sátán ott ajánlja fel neki a világ minden pompáját, ahol fizikai és biológiai értelemben szinte semmi sincs, mégis tele van transzcendenciával, termékeny magánnal, Isten csendjével, a megtisztulás lehetőségével. Jól tudták ezt a sivatagi remeték is a kereszténység hajnalán. A nyugati keresztény spirituális gondolkodásban a pusztaság fizikai, nyers valósága a lélek belső pusztájává, a lélek sivatagává szublimálódott. A magyar népi emlékezetben viszont a pusztaság ezzel a szemlélettel szemben erős kontrasztban áll. Petőfinél olykor még sikerült a magyar pusztaság képét romantizálni és mitizálni, ám ebben a tekintetben Petőfi unikum. Ady és Móricz már azt a képet ábrázolja a magyar pusztáról, amely mindannyiunkban él. A pusztaság a szellemi nyomor, elbutulás, bestiális vadság, elmaradottság helye (l. Móricz: Barbárok, Ady: A Hortobágy poétája, A magyar Ugaron stb.). A magyar pusztaság a huszadik század elején elmaradott, emberhez méltatlan, animális világ. Csőre sorsa pedig szociográfiai valóság, és bizonyítéka annak, hogy a század eleji Magyarországon még létezett a rabszolgaság, ráadásul annak is a legaljasabb formája, a gyermekrabszolgaság. S hogy az Árvácskában megrajzolt világ mennyire nem csak az írói fantázia terméke, bizonyíték rá nemcsak Litkei Erzsike sorsa, hanem a gyermek József Attila Öcsödön töltött időszakának dokumentumai is. A párhuzam nem véletlen, adatok tanúskodnak arról, hogy Móriczot élénken foglalkoztatta a gyermek József Attila sorsa, különösen az öcsödi időszak. A legélesebb párhuzam: a menhelyi vagy állami gyermeknek a pusztában még neve sincs. Árvácskát mindig más néven nevezik alkalmi gazdája (Csőre, Pösze), József Attila pedig nem használhatta az Attila nevet, mondván, hogy Attila név nem létezik, így öcsödi nevelőszülei

Pistának nevezték. Állami Árvácskának sincs állandó neve. Maga sem tudja, ki is ő valójában. Ő a kozmikussá növesztett árvaság. A nevek, melyeket alkalmi gazdái ráaggatnak, valójában inkább állatnevek (Csöre, Pösze). Még a tehénnek, Borisnak is emberibb neve van. Az Állami Árvácska elnevezés is szublimált gúnynév, melyet egy lelketlen állami hivatalnok ad neki.

A profanizált teremtés és végítélet közötti történeteket a szerző zsoltároknak nevezett fejezetekre osztja. A regényben szereplő zsoltárok a mű leghatározottabb biblikus utalásai. Erről a vonatkozásról több elemzés is született már. Figyelemre méltó Balassa Péter *Miért a zsoltár?* című írása. Időnként a regény lineáris tipográfiáját áldozza fel a szerző a „zsoltárosság” kedvéért. A második „zsoltárban” felhangzó, Csöre sebeiről szóló, némileg ritmizáló, megszólítással kezdődő átokpanasz zsoltár így hangzik „kedvesanyám” szájából:

*„te átok te
jaj te
gyere te, hadd kössem be te,
nem elég nekem az én bajom,
még evvel is,
hogy megvert engem az istenem,
jaj te!”*

A regény hét zsoltárból áll. A hetes a legerősebb szimbolikus szám a keresztény hagyományban (hétnapos teremtés, a szentségek hetes száma, a hetedik pecsét stb.). Árvácska hétéves a regény elején, és ő a hetedik gyermek Dudáséknál.

Krisztus-szimbólumok: Árvácska húsvétkor megy először templomba, és karácsonykor ér véget a történet. Mintha valami fordított sorrendű profanizált evangéliumot olvasnánk. Húsvétkor, a templomban találkozik először Krisztus sebeivel, a stigmákkal, s itt szembesül először saját sorsával, önnön krisztusi áldozat mivoltával. Ez a krisztusi áldozat teljesedik be a regény végén egy apokaliptikus, teljesen eléggő áldozatban.

Csomor bácsi, az öreg takács: ő az Atyaisten szimbóluma, „Jóisten” figura a regényben. Ő viszi először templomba Árvácskát, ő nyilatkoztatja ki számára a keresztény misztériumokat. A bácsikával folytatott párbeszédben ébred rá Árvácska önmaga krisztusi mivoltára. Bácsika mutatja meg neki Krisztus sebeit, a stigmákat. Móricz a regényben egy helyütt „vén istennek” nevezi Csomor bácsit. Zsabamári is ezekkel a szavakkal kéri vissza a mérgezett bögrét: „...a begrét, amit a vén istennek vittél húsvétkor.” A halált hozó bögrét éppen húsvétkor, Krisztus halálakor küldi, az „Atyaistent” (bácsikát) és a „Fiúistent” (Árvácskát) egyaránt ki akarja végezni, ám Árvácska megmenekül a haláltól, mivel nem szereti a tejet.

A tej szerepe is nagyon jelentős. Gyermek, aki nem szereti a tejet. A tej az anyához való kötődés szimbóluma. A tej elutasítása: az árvaság, anyanélküliség manifesztációja. Csomor bácsi halála húsvétkor pedig profán körülmények közé helyezett rituális istengyilkosság. A bácsika és Árvácska rokon lelkek. Mindkettőjüket kisemmizték és megalázták, szolgaságba taszították.

A stigma motívuma: húsvétkor találkozás Krisztus sebeivel, melyeket a bácsika mutat meg Árvácskának. „Kedvesapám” által Árvácska tenyerébe égetett parázs. Stigmatizáció, Krisztus tenyerébe ütött szeg.

Krisztust megfosztják ruháitól: Árvácskát még az állami pecsétellátott, megalázó rabruhájától is megfosztják, hogy megalázottsága, kifosztottsága és kiszolgáltatottsága totális legyen.

Krisztus megostorozása: Verőné (beszélő név) ütlegei prakkerrel, porolóval.

Töviskorona: Zsabamári olvasóval, majd szegedi papucssal veri Árvácska fejét annyira, hogy az beszakad. Lúggal mossa, amitől a „töviskorona” által okozott sebek még fájdalmasabbak, és elvarasodnak.

Árvácska legnagyobb szenvedése a befogadó közösség hiánya, mely annál inkább fáj, minél inkább ráébred ennek tudatára. Ő egyrészt a kozmikus magánynak, másrészt minden ártatlan kozmikus szenvedésének jelképe. Társtalansága totális. A regény első szakaszában csupán Boris, a tehén érez iránta részvétet, a „betlehemi jászol” jámbor állata.

A regény végére Árvácska egyetlen reményt táplál csak szívében. Az édesanyával való találkozás reményét. Árvácska számára az anyakép is kozmikussá növesztett, szublimált. Az az utolsó kívánsága, hogy „mennyei” édesanyja vigye el magával a fényességbe, az örök boldogságba.

Árvácska sorsa mindannyiunk elé tükört tart. A szereplők az ő kis törékeny, ártatlan lényében saját aljasságukat gyűlölik. Árvácska kiáltó jel, aki figyelmeztet mindannyiunkat önmagunk igazabb emberségére. Kérdés, hogy van-e köztünk esélye az életre egy teljesen védtelen, kiszolgáltatott kis teremtménynek, aki úgy érkezik közénk, mint a bárány a farkasok közé. Van-e esélye köztünk olyasvalakinek, aki minden védekezésre teljesen képtelen, akit nem véd sem jog, sem szociális háló, sem ólmeleg megtartó emberi közösség? A kérdésre magunkban kell megkeresnünk a választ.

*(Elhangzott a Dsida Jenő Baráti Kör 2006. évi nyári találkozásán Egerben;
megjelent a Lyukasóra 2007. januári számában)*

Néhány gondolat a katolikus irodalomról

A huszadik század első felében találkozunk először a katolikus irodalom fogalmával, ám Bernanos, Valéry és Mauriac előtt is éltek meggyőződéses katolikus írók – nem csupán Franciaországban, hanem világszerte. Kijelenthető ez? Programszerűen katolikus irodalmat is „termeltek” bőven, ám a korábbi századok katolikus szerzői nem vallották magukat katolikus íróknak, de ha akadt is ilyen, irányzatként biztosan nem jelent meg a „katolikus” elnevezés. Van-e joga a katolikus irodalom fogalmának arra, hogy az irodalmi lexikonokban önálló szócikkben felbukkanjon? A huszadik század elején, amikor a fogalom megjelent, számos tisztázásra váró kérdés merült fel. Elkezdődött egy polémia, amely megnyugtatóan máig nem ért véget, csak időnként elcsitult, hogy itt-ott bűvópatakként újra-újra feltörjön kisebb-nagyobb erővel. Alkothatunk egységes definíciót? Különböző alkotók és elemzők gyakran igen eltérő válaszokat adtak, gyakran kerültek ellentmondásba önmagukkal és egymással, amikor ügyetlen „mikromanifesztumait” próbálták megfogalmazni a katolikus irodalom mibenlétéről nyilatkozva.

A leggyakoribb kérdésfeltevések a katolikus irodalom fogalmával, értelmezésével kapcsolatban, melyek máig nem tisztázódtak maradéktalanul: A katolicizmust mint fogalmat használhatjuk-e egyáltalán irodalmi vonatkozásban? Létezhet-e egyáltalán katolikusnak nevezhető irodalmi alkotás? Mit jelenthet az, ha valamely alkotó katolikus írónak vallja magát, vagy ha mások tartják ezt róla? Lehet-e vagy szabad-e egyáltalán a katolikus irodalom fogalmát definiálni, vagy az egyes alkotók életművében mást-mást jelent? Tekinthesz-e katolikus íróknak azokat a korábbi századokban élt szerzőket, akik ugyan sosem vallották magukat katolikus íróknak, de a katolicizmus eszmei, világképi és kulturális hatása, lenyomata jól kimutatható az életműjükben? Ha beszélünk huszadik századi katolikus irodalomról, beszélhetünk vajon huszadik század előttiről is? Tehetünk-e egyebet, mint hogy igyekszünk az önmagukat katolikus alkotóknak valló íróknak a fenti kérdésekkel kapcsolatos véleményeit, nyilatkozatait szemügyre venni? Tehetünk-e egyebet, mint hogy megvizsgálunk néhány reprezentatív kritikai vagy esztétikai jellegű tanulmányt a katolikus irodalom tárgyában?

Elemzésemnek természetesen nem lehet célja, hogy a felmerülő kérdésekre választ adjon, csupán arra vállalkozik, hogy kérdéseket tegyen fel. Még arra sem mer vállalkozni, hogy a témakör súlypontjait megtalálja.

Miért éppen a legvallástalanabb században, a huszadikban jelenik meg a katolikus irodalom fogalma? Önmeghatározások különös lélektani helyzetekben szoktak megfogalmazódni. Egyfelől például egy irányzat, mozgalom születésekor, amire jó példák az avantgárd irányzatok kapkodva összetákolt manifesztumai, például a futurista vagy dadaista kiáltvány. Másfelől akkor, amikor egy irányzat vagy eszme egzisztenciális veszélybe kerül. Amíg ugyanis nincs veszély, s egy irányzat virágzik, kényelemből és biztonságérzetből fakadóan nincs szükség önmeghatározásra. Az önmeghatározást sürgetheti a veszélyeztetettség, az elmorzsolódás, a megszűnés lehetőségével való szembekerülés. Jó példa erre a magyar irodalomban a romantika, amely a nemzet újraeszmélésének, a régi, veszni látszó vitalitás újraélesztésének kora volt. A huszadik században érik be az a folyamat, amikor a modern ember számára már nem adnak elégséges egzisztenciális választ a korábbi századok vallási paneljei. A huszadik század a transzcendensről való gondolkodás személyesebb, bensőségebb formáit eredményezi. A huszadik század a nagy hittagadásoknak és nagy megtéréseknek a százada. Míg azonban a korábbi századokban a megtérés valódi és egyszeri, robbanásszerű aktus, addig a huszadik század konvertitái esetében a visszatérés fogalma találhatóbb a megtérés fogalmánál. A nagy konverziók és

rekonverziók gyakran egyazon személy életpályáján belül is (például az olasz Papini) a modern elbizonytalanodások és bizonyágkeresések nagy egzisztenciális katarzist jelzik a lelkekben. A huszadik században a vallási élmény egyre individuálisabbá válik, mindinkább távolodik az intézménytől. Ez a fejlemény okozza a legtöbb értelmezési nehézséget.

Rányomhatjuk-e a katolikus bélyeget egyes művészeti alkotásokra? Vajon bilincset helyezünk ezáltal az alkotásra? Kérhetünk-e számon tételes dogmatikát az alkotáson?

Nem vonjuk kétségbe, hogy a katolikus irodalom kifejezésnek nem poétikai, hanem inkább esztétikai jelentősége van. Számos író azért nem tudja magáról öntudatosan, hogy katolikus alkotó, mert műveire a katolicizmus szellemi hozadéka szinte csak a tudat alatt hat, megtermékenyítő hatása inkább beleivódáshoz hasonlít. Az individuum transzcendentális élményei és a spirituális tradíció óvatosan, de mégis észlelhetően hatnak az író szemléletére. Gyakran olyan óvatosan, hogy akkor sem tudna szabadulni tőlük, ha akarna.

A katolikum tehát gyakran nem a tudatos koncepcióalkotásban, hanem inkább a művek keletkezésének hatástörténetében érhető tetten. Nem is lehet ezért korszakhoz, izmushoz vagy poétikai eszköztárhoz kötni a katolicizmus műalkotásokra gyakorolt hatását. Vannak irodalmárok, akik azt vallják, hogy a „katolikus” jelzőt az irodalomra vonatkoztatva korszakoktól függetlenül használhatjuk. Pomogáts Béla például „katolikus költőnek” nevezi Balassi Bálintot, Zrínyi Miklóst, Vörösmartyt, Juhász Gyulát. Az irodalmi közgondolkodásban azonban ez az igen tág értelmezés aligha állja meg a helyét. A legtöbb hazai és külföldi fogalomértelmezési kísérletben, amennyiben huszadik század előtti alkotók neve és a katolicizmus irodalomhoz viszonyított helye kerül elő, inkább csak szellemi elődökként szerepelnek az „ősök”, nem autentikus katolikus alkotókként.

Kézenfekvő, hogy világirodalmi viszonylatban sem mehetünk vissza az időben katolikus szépirokat keresve Pál apostolig, Szent Jeromosig, Ágostonig. Ha azonban mindenképp ősökre van szükség, helyesebb talán ahelyett, hogy mindenkire rásütjük a „katolikus író” bélyegét, ha ezen alkotókat inkább afféle inspirálókként tartjuk számon. Ez az álláspont leginkább azért indokolt, mert a huszadik századi francia „spirituális mozgalom” egyes képviselői vallották magukat először programszerűen katolikus íróknak az irodalomtörténetben. Legmegdöbbentőbb pedig éppen az, hogy ezen modern „neokatolikus” szerzők többsége nem az ókeresztény egyházatyákra, középkori himnuszköltőkre vagy barokk eposzköltőkre, hitvitázókra és apologétákra mutatott, amikor szellemi elődöket kellett megneveznie, hanem náluk „szalonképtelenebb” alkotókra. Különböző inspirációval és eltérő megfontolásokból, de a katolikus Péguy vagy Claudel, a protestáns Schlumberger vagy Gide, a zsidó Henri Franck patrónusok után kutatva elsősorban Baudelaire-re, Rimbaud-ra és Verlaine-re hivatkozott. Ha azt mondjuk, hogy Assisi Szent Ferenc Naphimnusa, Ágoston Vallomásokja, Avilai Szent Teréz Belső várkastélya, Kempis Tamás Krisztus követése a „katolikus irodalom” fő inspirálói, elhiszük. Ha Villon, Baudelaire vagy Rimbaud neve kerül szóba, értetlenkedünk. Pedig Baudelaire vallomásos költeményeinek bizarr misztikája a leggyötrőbb büntudat kiáltványa. A gyenge, jellemtelen Verlaine pedig életében számtalanszor megtért, Mária-dalai a tiszta ihlet tanúi. Francois Villon, ha épp nem a kocsmában lopja a napot, akkor biztosan a katedrális jéghideg kövén térdel, s „Jézus herceghez” fohászkodik, vagy édesanyja kérésére ódát ír az orléans-i Máriához. Ady Endre Szent Antal ősenek nevezi magát, és Szűz Máriát keresi, aki „még hogyha pócsi is, / Pogányokkal is tudhat jól beszélni” (Szent Antal tisztelete; A pócsi Mária).

Jézusi paradox tétel, hogy a nagy szentek és a nagy bűnösök gyakran közelebb állnak egymáshoz, mint a langyos, középserű, „se nem jó, se nem rossz lelkek”. Erről Jézusnak számos tanítása van. Ilyen a tékozló fiú, a farizeus és a vámos imája, a házasságtörő nő esete, az elveszett bárány, Máté megtérése. A legtöbb katolikus írónál megjelennek ezek a motívumok. A nyárspolgárok látszatkereszténysége veszélyesebb, mint a nyíltan vállalt ateizmus. Mauriacnak és Bernanosnak szinte minden műve ezt az alapgondolatot fejt ki.

Pilinszky János 1963. február 3-án írt egy cikket az Új Emberbe. Legmeghökkenőbb gondolatai: „A katolicizmus formákban hihetetlenül gazdag. Ugyanazon valláson belül a legkülönbözőbb emberi magatartások tükrözői, a tökéletes szemlélődéstől a robbant tevékenységig. Mintha nem is ugyanazt a vallást képviselnék, ahogy azt egy mai magyar író mondotta.” A farizeusok szigora a vallásban az embertárs fölötti ítélkezés lehetőségét ragadja meg. Jézus azonban az irgalom mozzanatával egészíti ki a törvényt. Pilinszky a keresztény olvadás fekete báránycáinak nevezi Villont és a szimbolistákat. Pilinszky nagy keresztény költőnek nevezi Villont. Egyazon ember szívében ugyanis állhat egymás mellett kocsma és katedrális. „Hajtson szentlélek vagy a kocsma gőze” – ahogy Ady mondaná. Pilinszky ezt a jelenséget igen találóan keresztény anarchizmusnak nevezi, és megjegyzi: „Jézus a jobb latort a keresztén, földi élete legdrámaibb magaslátán szólította magához.”

Baudelaire transzcendens látomásossága roppant szuggesztív. Költészetében a katolikus liturgikum, a középkori egyházi líra hatása jól kimutatható. Spiritualitását azonban nem a szentségi inspiráltság hozza létre, hanem a lelkében dúló heves büntudat, amelyet a világirodalmi megítélés „sátánosnak” nevez. Szerb Antal azt írja, hogy aki annyira elátkozott és magányos, mint Baudelaire, az csak katolikus lehet. Baudelaire, az elátkozott költő, kinek sírja fölött a farkasok üvöltenek, verseiben rendre ágostoni konfessziókat tesz. Egy fontos mozzanat viszont hiányzik Baudelaire verseinek spiritualitásából: a megtérés kísérlete. Mintha csak arra kellene neki a katolikus spiritualitás és misztika, hogy sátánosságának miszticizálása minél maradéktalanabb legyen. Mintha jól érezte volna magát önnön sátánosságában, úgy, mint Byron, aki szándékosan fehérítette ki arcát, és rájátszott arra, hogy enyhén sántít, legyen megjelenésében valami lidérces. Proust szerint ilyen mély középkorias sátánosság csak igazán mélyen vallásos lélekben találhat otthonra. Ez a sátánosság negatív formája az istenhitnek, egyfajta ellenvallás.

Talán épp ez az oka annak, hogy az ilyen antivallásból az igazi, tiszta vallásosságba rövidebb az út, mint a vallási közönyből, langyosságból vagy akár a megmerevedett tradicionális vallásosságból. Negatív etikáról van itt szó, amely azért még etika. Aki ugyanis hevesen harcol a normatív etikai alapelvekkel, azt bizonyítja, hogy nem tart mindent relatívnak, és nem közömbös.

Jellemző, hogy Baudelaire életében és lírájában is a huszadik századi francia neokatolikusok fedezték fel a látens katolikumot, ahogyan Verlaine sorsában és lírájában szintén. Verlaine igazi démona az alkoholizmus, az abszint volt. Vele küzdött egész életén át. A börtönévek alatt (1873–75) szervezte, miután kénytelen nélkülözni az abszint által előidézett tudatmódosulásokat és hallucinációkat, kitisztul. Lássunk csodát: amint elhagyja ördöge, az alkohol, lelke is tisztulni kezd, szervezetével párhuzamosan. A börtönévek alatt átéli a sivatagi atyák magányát, lelke egyre kontemplatívabbá válik. Vallásos verseit szabadulása után veti papírra, melyekből 1881-ben Sagesse címmel kötet is készül. Amikor visszamegy Párizsba, ismét nyakába ugrik a zöld színű ördög, az abszint, és már sosem szabadul tőle.

Kevesen tudják, hogy az örök lázadó, a démoni kamasz, Arthur Rimbaud hívő katolikusként halt meg. Ezt Rimbaud nővérének vallomásai bizonyítják. Rimbaud nővérének férjét, Paterne Berrichont inspirálta Rimbaud kalandos élete, és írt egy Rimbaud-életrajzot. Ennek a könyvnek alapján állítja Paul Claudel és Riviére, hogy a sátáni kölyök, Arthur Rimbaud valójában álruhába bújt, rejtőzködő angyal volt. Ezzel veszi kezdetét a legenda az angyalian démoni Rimbaud-ról. Claudel azt vallja, hogy Rimbaud egész élete egy többstációs megtérés drámájaként értelmezhető. Rimbaud talán az a látor, aki a huszonnegyedik órában tér meg? Szerb Antal megjegyzi A világirodalom történetében, hogy Rimbaud meghalt, mielőtt teljesen eljuthatott volna az anyaszentegyházhoz. Azt is hozzáteszi ugyanakkor, hogy Rimbaud egyéni miszticizmusát, látomásait és öröleteit nem lehet összhangba hozni egy tételes vallás tanaival.

Felmerülhet az a jogos kérdés, hogy miért idéztünk kicsit hosszasan a katolikus irodalomnak ezekkel a deviánsabb spirituális inspirálóival, és miért nem esik elég szó azokról a szellemi elődökről, akiket a katolicitás tételesebben és direktebben vall elődeinek. Gondolok itt a tételesen is a katolikus tanításhoz kötődő kétezres éves szellemi hagyományra az ókeresztény patrisztikától Teilhard de Chardinig vagy Thomas Mertonig. Nos, éppen azért, mert ezek hatása minden vitán felül áll, nem szorul külön magyarázatra.

De mit is nevezünk katolikus irodalomnak a franciáknál és nálunk? Eleven és ígéretes volt a huszadik századi katolikus irodalom nálunk is, nem csak a franciáknál. Az Élet című folyóiratban Sík Sándor és Harsányi versei mellett sikeres Baudelaire-, Verlaine-, Claudel- és Jammes-fordításokat publikáltak. Claudelt egyebek között század eleji nőíróink, Lesznai Anna és Kaffka Margit is fordították.

Magyarországon a huszadik század első felében, főként a két világháború között kezdtek egyes írók „katolikus öntudatukra” ébredni, ám elég sok torzulást hozott magával a magyar „neokatolicizmus” zászlóbontása. A „hivatalos” keresztény nemzeti irodalomfelfogás elvárta a keresztény íróktól, hogy ideológiai szerepet töltsenek be, hogy a fennálló politikai rend támogatói legyenek. Ezeket a nemkívánatos tendenciákat Pilinszky az úgynevezett „fehér katolicizmus” körébe utalta. A „fehér” jelző itt a politikai rendszerhez kötöttséget jelentette. Egyetlen történelmi korszakban sem egészséges és mindig igen veszélyes, ha a politikai berendezkedés beleavatkozik az irodalomba, s talán ez volt az elsődleges oka annak, hogy a francia neokatolikus irodalom megtermékenyítő hatása késve és nem teljesen tisztult formában jelentkezett a magyar irodalomban. A magyar katolikus irodalom nehezen szabadult az említett torzulásoktól. Egyfajta ideológiai és politikai ballaszt volt ez, valamiféle konzervativizmus, amely sajnálatos módon esztétikai és ízlésbeli konzervatívsággal járt együtt. Prohászka Ottokárnak sem volt az új áramlatok befogadására kellőképp gyors reakcióideje, pedig ő igyekezett megérteni a modernség kihívását, és mindig kedvezően reflektált a szociális témájú pápai enciklikák progresszív üzeneteire. A magyar irodalomban tehát késve és torzszülöttként jelentek meg azok a progresszív jelenségek, melyek először a francia, majd a német és angol irodalmi közgondolkodásban egyfajta „neokatolikus revolúciót” eredményeztek.

A katolikus irodalom mibenlétéről érdekes módon Franciaország után Magyarországon bontakozott ki a leghevesebb polémia. Nálunk a vita egyik meghatározó gyújtópontja Illyés Gyula Katolikus költészet című írása volt. Ebbe a polémia Babits Mihály és Gyergyai Albert is bekapcsolódott. Babits és Gyergyai szintén írt egy-egy cikket Katolikus költészet címmel. Rónay László A francia példa című tanulmányában írja le az alábbi mondatot: „A katolikus irodalomnak hovatovább önmeghatározása lett legnagyobb problémája.”

A huszadik századi francia katolikus írók mindegyike exkluzív, főként a „nagyok”, Bernanos, Mauriac és Claudel. E miatt az exkluzivitás miatt számos vád érte őket. Állandóan visszatérő vádak voltak, hogy a francia neokatolikusok írásai túl enigmatikusak, misztagogikusak. Kollektívizmust kérnek tőlük számon, s a legfőbb vádpont az, hogy ezek a művek csak az igazi keveseknek, beavatottaknak íródtak. Az antiklerikális Sageret szerint a katolikus irodalom nem érhet el a néphez, s a keresztény jelleg teljes elvesztése felé tart. Válhatnak-e a nagyközönség számára igazán népszerűvé azok a regényhősök, akik szinte kivétel nélkül gyötrődő, elszigetelt, magányos alakok? Bernanos kedves, fiatal pap hőseit (Egy falusi plébános naplója; A Sátán árnyékában; Büntény) paraszti eredetük miatt a magasabb társadalmi körök, intellektusuk és túlérzékenyséjük, kifinomultságuk miatt pedig a parasztok közösítik ki. Mauriac Viperafészek című regényében a világ legördögibb kísértője, a pénz teszi viperafészekké egy módos bordeaux-i család mindennapjait, egész életét. A magány fájdalomnak csúcsa, amikor a férfi halálát várja az egész család, vagyona megszerzésének reményében. Bernanos regényhősei idegenszerűen mozognak a világban, de nemcsak a más világnézetet vallók, hanem a velük látszólag azonos nézetet vallók között is.

Ez a legfeloldhatatlanabb dráma. A „neokatolikus” írók által leghevesebben ostromozott magatartások a farizeizmus és a bigottéria. A Viperafészek főhőse, az ügyvéd demonstratíván, dachból ateista, hogy így határozza meg önmagát bigott katolikus családtagjaival szemben. Családja a bigott katolicizmus „cukormáza” alatt él, amely máz alatt a kapzsiság és gonoszság kígyói sziszegnek.

Ellentmondásosnak tűnhet, hogy épp a leginkább szekularizált korban bontakozik ki egy hallatlanul magas művészi árnyaltságot megjelenítő katolikus irodalom. Jacques Maritain az *Art et scolastique* (Művészet és skolasztika) című tanulmányában veti fel a kérdést, hogy létezhet-e magas szintű vallásos művészet egy vallástalan korban. Századokon keresztül még a profán alkotások is a keresztény művészethez tartoztak. De talán épp azáltal kaphatunk autentikusabb, tisztultabb vallásos művészetet, hogy a szakrális és profán terület egyre élesebben elkülönül egymástól? A Maritain által említett nagy középkori kohóból a huszadik század különíti el azokat az elemeket, melyek nem egymáshoz valók. Mindenképp retrográdnak kell minősítenünk azokat a konzervatív katolikus alkotásokat, melyek letűnt korok vallási paneljeiből épülnek fel, anakronizmusuk miatt rákényszeríthetetlenek saját korukra. Francia, német, angol és magyar területen egyaránt voltak ilyen „katolikus” írók, de az utókor szerencsére könyörtelenül megfedkezett róluk, noha némelyikük korának ünnepe volt. Tapintatból neveket nem említek. A valódi művészi igénnyel alkotó modern katolikus írók irtóztak az efféle bazári, plébániai „épületes” irodalmi produktumoktól.

Na de kik is azok a neokatolikus szerzők, akik viszont méltán vonultak be a világirodalom klasszikusai közé? Írásom szándékát és terjedelmét meghaladná, ha megkísérelné bármily vázlatosan is áttekinteni a katolikus irodalom legkiemelkedőbb alkotóit és legfontosabb műveiket. Értelme sem lenne, mert mások előtttem már megtették. Egy kurta és szubjektív névsort mégis közlök, csak azért, hogy kiindulópontja lehessen egy későbbi, alaposabb tájékozódásnak: Paul Claudel; Francois Mauriac; Georges Bernanos; Keith Chesterton; T. S. Eliot; Hilaire Belloc; Giovanni Papini; Heinrich Böll; Julien Green; Henri de Montherlant; Thornton Wilder; Charles Péguy; Francis Jammes; Paul Valéry; Pilinszky János.

Georges Bernanos és a Sátán

André Rousseau nevezte Bernanost ortodoxnak. Rousseau szerint Bernanos a katolikus írók között az egyetlen ortodox. Ennek az „ortodox” jelzőnek persze semmi köze a keleti kereszténységhez, sem Konstantinápolyhoz, sem Moszkvához. Bernanos olyan ortodox, óhitű, igazhitű, aki kompromisszumok nélkül, magányosan száll szembe a modern polgári konformizmussal, a technokrata szép új világgal, az elidegenedéssel, a gyorsuló idővel. Milyen alternatívát kínál Bernanos mindezekkel szemben? A radikális, letisztult, evangéliumi krisztusi eszmény frissességét. Noha pályakezdésének éveiben az Action Française című jobboldali folyóirat hatásugarába kerül, önkéntesként aztán részt is vesz a háborúban, de hamarosan megcsömörlik a nacionalizmussal átítatott „fehér” konzervatív katolicizmustól. Azon ritka csodabogarak közé tartozik a világirodalomban, aki visszautasította az állami kitüntetések, a becsületrendet és az akadémiai tagságot is. Puritánságában hű maradt regényhőseihez. Bernanos magányos csillag az irodalom egén, akinél csak regényhősei magányosabbak.

Evangéliumi radikalizmusában hajlíthatatlan volt. Miről szólnak Bernanos regényei? Kulcsszó a szembenézés. Szembenézés a megváltoztathatatlannal. Szembenézés a vértanúsággal a Karmeliták párbeszédeiben. Szembenézés a korai halállal az Egy falusi plébános naplójában, ahol a „szembenézni” az öngyilkos orvos jelszava. Szembenézni a Sátánnal és az emberi bűnök infernójával a Mouchette történetében és A Sátán árnyékában című regényben. Szembenézni önmagunkkal, tükröt tartani önmagunk elé.

Bernanos állandó témája dualizmusa. Isten és Sátán mellett kell döntenünk, vagy-vagy formában, kérlelhetetlenül. Magányos regényhősei számára azonban nincs ólmeleg megtartó keresztény közösség, mindenkinek önmagának, magányosan kell megharcolnia iszonyatos harcát a Sátánnal, miként a sivatagi Remete Szent Antalnak a kereszténység hajnalán.

Bernanos léleklátása dosztojevszkiji precizitású, hasít, mint a sebészkes. Széles olvasóközönség számára sosem vált igazán népszerűvé, de kialakult egy kisszámú, exkluzív rajongótábor.

Mindkét jelentős regényéből készült film. Az Egy falusi plébános naplóját 1950-ben Robert Bresson, A Sátán árnyékában pedig Maurice Pialat vitte vászonra. Utóbbinak a népszerű francia filmsztár, Gerard Depardieu volt a főszereplője, és az 1987. évi cannes-i filmfesztiválon Arany Pálma díjat nyert. Misztikus, egyszerre nyomasztó és felszabadító, gyötrelmes és felemelő filmek ezek. Felejthetetlen a fiatal falusi plébános, akinek tiszta, sápadt gyermekarca egy életen át végigkísér minket, s ha felidézünk, sírni tudnánk.

Az Egy falusi plébános naplója című regény főhőse egy népből jövő fiatal pap, eljegyezve a halállal, mivel gyógyíthatatlan gyomorrákban szenved. Dosztojevszkij Aljosájához hasonlóan sugárzó regényalak. Úgy ragyog előttünk arca, mint Lisieux-i Szent Teréz kislányarca némely oltárképeken. Szentimentális, idealizált kép ez. Bernanos, ellentétben Mauriacokkal, nem a bűn, hanem a szentéletűség írója. Az ambricourt-i plébános annyira kompromisszumképtelen, hajlíthatatlan jellem, hogy ez a hajlíthatatlanság szinte predestinálja a korai halálra.

Maga Bernanos mondta, hogy valamit csak úgy szolgálhatunk, ha nem szolgáljuk ki. Mindenbe úgy kell belefognunk, hogy az legyen a veszünk. Az ambricourt-i kis falusi plébános alázatának totalitását fejezi ki anonimitása. Még a nevét sem tudjuk meg a regényből. Miért határozza el, hogy naplót ír? Talán hogy naponta tükröt tartson önmaga elé, megkíséreljen minél többet megérteni érzékeny lelkének apró rezdüléseiből? Talán hogy rátaláljon önmagára? „Amikor először ültem le ez elé az iskolásfüzet elé, igyekeztem összpontosítani figyelmemet, mintha lelkiismeret-vizsgálásról lenne szó. De nem a

lelkiismeretemet láttam meg (...) a lelkiismeret egy homályos tükör felszínére siklik, s hirtelen attól félttem, hogy megpillanthatok egy arcot. Milyen arcot, talán az enyémet? Egy újra megtalált, elfeledett arcot.” Ez a fiatal abbé naiv, hite és lelke szinte gyermeki, meglátásai viszont pengeélek, főként léleklátása. Gyermeki naivsága nemcsak átéreztetni vele kis falujának minden fájdalmát, de magára is vállalja, egyfajta teljesen eléggő áldozatban.

Bernanos nemcsak fiatal hőse nevét, hanem a külsejét is igyekszik elrejteni az olvasók elől. Elmosódott kép az, amit a regény egy-egy félmondatából összerakhatunk magunknak. Mint egy márványba ragasztott, elmosódott síremlékfénykép. A szomorúság az egyetlen, ami állandó sápadt, sovány, fiatal arcán. Seraphita, a hittanos kislány állapítja meg a regény közepén: „A plébános úr szomorú. Még akkor is szomorú, ha mosolyog. Úgy érzem, ha megérteném, miért tetszik szomorkodni, sosem lennék többé rossz.”

A mű centrumában a grófi kastély és lakóinak fájdalmas története áll. Ebbe a históriába az ambricourt-i abbé a grófnénak, a grófné lányának és a nevelőnőnek gyóntatójaként lép. Az Isten és a Sátán közötti legfőbb csatátér a grófné lelke, aki elhunyt kisfia emlékéből emel magának bálványt, férje, a gróf hűtlenkedik, lánya pedig nem szereti. A regény legfeszítettebb, legkatartikusabb része a grófnő halála előtti este, amikor Isten és a grófnő lelki megbékéléseért folyik a küzdelem. Ebben az ambricourt-i plébános mint közvetítő, mint médium vesz részt. A grófnő fagyos, kihunyini látszó hitét a kis plébános lobbantja ismét lángra a végső nagy találkozás, a halál előtt. A grófnő a kandallóba dobja a medált elhunyt kisfia fényképével, ezzel megszabadul a bálványtól. Istennel megbékélve, kiengesztelődve hal meg, még aznap este.

A regény szereplőinek csetlő-botló lelkipásztora nem szavakkal, inkább kisugárzásával, lényével készlet megtisztulásra. Olyan naiv, tiszta együttérzéssel, mint egy kis Vianney Szent János vagy Dosztojevszkij Aljosája. A fiatal ambricourt-i plébános rövid élete egyetlen nagy, teljesen eléggő áldozat a szenvedőkért és engesztelés mások bűneiért. Plébániai ügyködése a sportpálya ügyében vagy az emberekkel való bánásmódja vagy esetlen hittanórái jó szándékáról és ügyetlenségéről árulkodnak. Nem képes a pénzzel bánni, hisz cselédek leszármazottjaként a pénztelenség szinte a génjeibe ivódott. Kormányzói, vezetői adottságai sincsenek, hasonló okból.

A regény egyéb szereplői keményebb, líraiatlanabb, szikárabb, de mélységesen emberi és szerethető regényalakok. Az öngyilkos orvos, a torcy-i plébános, a motoros fiú, a gróf azonban csak látszólag képviseli az erőt és magabiztosságot, valójában könnyen sebezhető. A kis abbé szemében a torcy-i plébános az erős apafigura.

Az Egy falusi plébános naplóját nem lehet, nem szabad „egy szuszra” elolvasni. Felmérhetetlen lelki örvényekbe sodorja magával a regény az olvasót, aki kénytelen időnként szinte mondatonként letenni a könyvet egyes részekenél, hogy elborítsák az apró transzcendentális utalások. Minél többször olvasunk újra egy-egy bekezdést, annál intenzívebben kényszerülünk birkózni a szöveggel, egyre nagyobb filozófiai és metafizikai mélységekbe látunk le. Gyergyai Albert szerint ez a regény nem csupán szépirodalmi alkotás, több mint regény: jó cselekedet.

A regény legfontosabb üzenete az együttérzés és a szeretet. A kis plébános fogalmazza meg a mű legfőbb üzenetét egy aforizmaszerű mondatban: „Az a pokol, ha már nem szeretünk.” A kis főhős nehezen búcsúzik attól az élettől, amelyet csak „kívülről” és rövid ideig „ismert”, a szeretettől, melyből oly keveset kapott.

Bernanos regényeiben az a legdrámaibb, hogy hősei kompromisszumképtelenek. Legnagyobb kérdése: „Képesek vagytok-e megfiatalítani a világot, igen vagy nem? Az evangélium mindig fiatal, csak ti vagytok öregek.”

Másik nagy regénye, A Sátán árnyékában az igazi nagy beérkezés Bernanos számára. Ebben a regényben fogalmazódik meg legerőteljesebben Bernanos sajátos „ördögtana”, démonológiája. Ha a huszadik századi neokatolikus regényirodalom közvetlen

tizenkilencedik századi francia elődeit vizsgáljuk, megdöbbenő, hogy mennyi író foglalkoztatott az „alvilág fejedelmének”, a Sátánnak az ábrázolása. Chateaubriand, Vigny, Lamartine, Baudelaire, Verlaine foglalkozott behatóan a Sátánnal. Rüdiger Safranski A Gonosz, avagy a szabadság drámája című filozófiai esszéjében végigkíséri az „ördög útját” az emberiség történetén. Azt elemzi, hogy milyen stratégiával és milyen attribútumokkal, milyen alakban jelenik meg korszakonként az „ösellenség”. Nem volt még olyan történelmi korszak, melynek emberét ne foglalkoztatták volna élénken az ördög vagy a világ gonosz erői. Hésziodosz isteni infernójától kezdve a bibliai bűnbeesésen, Goethe Faustján át Schopenhauerig. Számos nagy formátumú alkotó igyekezett megalkotni valamiféle saját démonológiát. De milyen Bernanos sátánja?

A Sátán a bűn atyja. Az elkövetett bűn a Mouchette történetében és Bernanos kevésbé ismert regényében, a Büntett (Un crime) című regényben is központi kérdés. Ám míg a Mouchette történetében és a Büntettben a fizikai bűncselekmény, a gyilkosság mozzanata, Donissan abbé életében és az Egy falusi plébános naplójában inkább a lelki bűnök kerülnek előtérbe, noha Bernanosnál minden büntett erőteljesen spirituális indíttatású.

A Sátán árnyékában című regény eredeti címe: Sous le soleil de Satan, vagyis A Sátán napja alatt. Ez sokkal kifejezőbb, mint Just Béla fordításának címe. A magyar fordítás eléggé „leárnyékolta” a regényt. A regény fő üzenete ugyanis az, hogy mindannyian a Sátán gyilkos lángokat szóró napja alatt perzselődünk, hisz a Sátánhoz sokkal jobban illik az emésztő tűz, a perzselő napszúrás, mint az enyhét adó, szelíd árnyék. Templomok hűvösébe menekülünk a Sátán napja elől, hogy el ne hamvasszon minket a világ fejedelmének gyilkos, pokoli tüze. A Sátán szemfényvesztő fénye és pokoli lángja nem látásunkat segíti, hanem elvakít, s lelkünkbe nem melegséget igyekszik hozni, hanem inkább porrá akar égetni. Dosztojevszkij ördöge diplomata, afféle „nyakkendő” gonosz, Goethe Mefisztójában, Madách Luciferében, Thomas Mann Doktor Faustus című regényének ördögében van valamiféle intellektuális tapintat, Bernanos regényeinek démona viszont otromba, szinte kézzelfogható szörnyeteg, egyáltalán nem intellektuális absztrakció.

A Sátán árnyékában Donissan abbéja meglepően hasonlít az ambricourt-i plébánosra. A pap egyébként egyetlen Bernanos regényből sem hiányzik (Egy falusi plébános naplója; Ouine tanár úr; A Sátán árnyékában; Büntett). Sőt mintha ugyanazt a papot transzponálná minden regényébe. Bernanos pap hősei mind kétkezi munkások leszármazottjai, alávetett emberek, innen a bernanosi papok mély alázata, vezetői funkcióra való képtelenségük és hogy oly esetlenek a felsőbb társadalmi osztályok képviselőivel való kommunikációban. Legtöbbjük parasztfiú, mint Vianney Szent János, a plébánosok védőszentje, aki szintén sokat viaskodott a Sátánnal.

A Bernanos-regények legfőbb témája a pap magánya a modern világban, a papé, aki még az önmagukat kereszténynek vallók közt sem leli helyét. Magánya és tragikuma ezáltal teljesedik ki. Ezzel Bernanos arra irányítja a figyelmet, hogy a huszadik század pénzsóvár „vasárnapi keresztényei” számára a vallás már csak üres tradíció. Ebben tematikailag párhuzamba állítható a Viperafészek szerzőjének, Mauriacnak egyik legfőbb üzenetével. Bernanos sátánja űzi, hajszolja a szentekét, mivel bűszíti az emberiség szent maradéka, akiket még nem képes igájába hajtani. Donissan abbé így fogalmazza meg Bernanos démonológiájának alap gondolatát: „Isten úgy dob bennünket a Sátán és önmaga közé, mint utolsó bástyáját. Bármilyen magasra visz bennünket az ima és az isteni szeretet, magunkkal visszük a szörnyű társat, hozzánk van kötözve, irtózatossá nevetése kirobban.”

Bernanos ördöge, miként a bibliai oroszlán, örjögve jár-kel a világban, azt lesvén, kit nyeljen el. Ez a démon túl nyers és vad ahhoz, hogy metafizikai nagyság legyen. Regényeiben negatív irányba billentett dualizmussal találkozunk, a Sátánhoz képest ugyanis az Isten jelenlétét szinte csak sejtésszerűen, kontúrokból érezzük. A bernanosi Sátán számára a nagy és kis bűnösök érdektelen, könnyű prédák, igazi kéjjel vadászik viszont a szentekre,

minden energiájával. Belopózik a sír mélyébe, a szentelt gyertya lángjába, állandóan résen van.

Bernanos katolicizmusát érték olyan vádak, hogy túl komor, nagyon negatív. Kevés benne a keresztényi öröm. Szúrós, kellemetlen író, mert állandóan kínos, kellemetlen helyzetbe hoz minket azzal, hogy langyosságunkra, megalkuvásainkra, önelégült látszatkereszténységünkre figyelmeztet. Tükröt tart elénk, és félünk, hogy ebben a tükörben megpillanthatunk egy rég elfeledett arcot, talán a mienket.

(Megjelent a Nagyvilág 2009. februári számában)

Somlyó Zoltán dohányfüstben és parfümillatban

„Az a valaki, aki bennem emlékezni tud, [...] látta őt a régi New York kávéház karzatán, az irodalmi halhatatlanság erkélyén. [...] Viharvert fejét látta egy aranyozott barokk oszlophoz támasztva, sápadt arcát, [...] egészségesen villogó fogait, melyek közé cigarettát szorított, vad, fekete haját.” – Kosztolányi Dezső írta Somlyó Zoltánról ezt a jellemzést a Nyugat 1926. januári számában.

Ülök egy pesti kávéházban. Mondjuk szilveszter délutánján. Talán a Centrálban vagy a New Yorkban. Ma már mindkét legendás korabeli kávéház az eredeti szépségében pompázik. Csupán egyetlen apró „szépséghibájuk” van, hogy napjaink Somlyó Zoltánhoz hasonló éhenkórász költői számára nincs bennük hely. Ma már az a gondolat is abszurd, hogy költők, írók és korrektúrázó lapszerkesztők egyetlen szimpla feketekávé mellett fesztelenül ücsörögjenek ezekben az irodalmi szentélyekben.

Előző életemben a huszadik század elején éltem, és ismertem őt, ezt biztosan érzem. Milyen ember volt Somlyó Zoltán? Miért éppen ő érdekel? Miért, hogy néha-néha könyöklök egy kávéházban, s azon kapom magam, hogy felteszem a kérdést magamnak: vajon így könyökölt Somlyó? Vagy nem így? Hogy könyökölhetett Somlyó? Kilépek a kávéházból, és illatok nyomába szegődöm most a budapesti éjszakában. Engedem, hogy vezessenek a dohány- és parfümillatok, teljesen rájuk hagyatkozom, és tudom, ha jó szimattal indulok utamra, nem csálnak meg ezek az illatok.

*És a körúton ballagok,
hol perg a selymes tánc.
És ömlenek az illatok.
(Selyemköpeny)*

Felfedezőutamat a dohányillatokkal kezdem:

*Jövel, szivar, te szájam barna hídja,
te híd magam és enmagam között...
(Megbeszélések az Istennel XII.)*

Még a rossz versei is annyira izgatják a szívem, mint a füstszűrőtlen cigaretták, mert nemcsak a mentolos vagy vaníliás, finom Somlyó Zoltán-versek ízlenek, hanem a füstszűrőtlen, erősebb, barbárabb ízűek is. Némely versei úgy hatnak rám, mint a kézzel sodort cigaretták. Helyenként jó erős, helyenként lágyabb, olykor pedig kifejezetten „lukat szívok” füst helyett. Kosztolányi édes és fanyar fűszereknek nevezte a Somlyó-verseket. Olvasom Somlyó Zoltán 1909 novemberében Szegeden megfogalmazott, Verseim elé című írását, s máris elém tolakszik a dohányos hasonlat saját verseiről: „...nagyon sok megalázást és fájdalmat fogyasztottam, amíg a révbe értek és okosan élők békeszivarjainak kék füstje sima kígyókként falta a fejemet.” De hagyjuk a dohányfüstöt, és forduljunk az egészséget kevésbé, az érzékeket viszont annál inkább „veszélyeztető” illatok után!

*Dobd el a cigarettát!
most már hadd szíjjá más!
(Dobd el!...)*

Nemcsak a jó dohány illata lengi át a Somlyó-lírát, hanem az illatok általában, melyek annyira gőzölgővé és légiessé varázsolják költészetét. Somlyó Zoltánhoz igen kifinomult érzékszervek és érzékeny orrcimpák kellenek. Imádta a virágok illatát. Németh Andor írta az Újság című lap 1937. újévi számában, hogy az orchidea volt a kedvence. Parfümje is orchideaillatú volt, s rajongott a rózsákért.

*egy csöndes bókból száll a rózsairat,
amely egy messzi csók ízébe ringat.
(Színek, illatok)*

„Parfömös” költő. Ezt a címkét másra is ráragasztotta a magyar irodalmi emlékezet, például Heltaira, de Somlyóhoz valóban hozzánőtt.

Életét, szerelmeit, verseit állandóan körbelengi az édes és végzetes parfümillet.

*...ó, parfömterhes téli délután!
Ó, teaillat lomha gyöngyözése...
(November)*

*...ittál-e már téli estén
hajadonlány-szeretőd ajkán
legördülő parfömös nyálból?
(Mária Abariendos)*

A Véresparföm című vers akár himnuszuk is lehetne a végzetes női illatok nyomán vesztükbe indulóknak. A Véres parföm utolsó versszaka mintha egyenes folytatása lenne a Mea: századszor című vers első versszakának:

*Friss parfömmöt cseppentek ma szivemre
s eldörzsölöm rajt félve, finoman...
(Mea: századszor)*

*egyedül én, feküdvé egy pazar fön,
rikoltanám: kifogyott a parföm!
(Véres parföm)*

Valóban kifogyott volna, vagy a huszadik század végére elillant Somlyó Zoltán véres és bódító parfömje? Én ezt nem tudom elhinni a költőnek. Engem újra-újra olvasva verseit, untalan új és meglepő illatokkal, aromákkal bódít.

(Megjelent az Ezredvég 2008. június–júliusi számában)

Csendes megjegyzések szűkszavú szentekről és költőkről

Életünkben az igazi élmények mintha ritkábban lennének harsány csinnadratta eredményei, számos esetben inkább csendes, monasztikus utak vezetnek előrébb minket. A történelem és az irodalomtörténet nagy feladatokra rendelt kiválasztottai sem mindig az adott kor hangadóiból és kivételes rétoráiból vagy gigászi mennyiségű és minőségű munkát elvégző, teljesítő emberekből kerülnek ki. Szinte mindig jelen vannak a kicsik, a csendesek, akiknél aztán lehet csodálkozni, hogy miért épp ők hagynak nyomot a kor arcán, a lefojtott hangúak, visszahúzódni vágyók. A vallástörténetből is számos példát hozhatunk. Buddha attól lett világszerte ismert, hogy a világtól teljesen elfeledett életre vágyott, szerette volna magát kioltani a világ számára. Gondolhatunk a Biblia nehezen beszélő, tapasztalatlan és fiatal Jeremiására vagy a tétova, félénk és megfutamodó Jónás prófétára, Názáret hallgatag, szelíd leányára, Máriára vagy jegyesére, Józsefre, a szerény ácsra. Assisi Szent Ferenc kortársai értetlenkedve kérdezték, miért Ferenc után megy a világ, aki se nem szép, se nem okos, se nem hatalmas, se nem vagyonos. Ezekre a kérdésekre racionális válasz nincs, talán csak az, hogy Isten „hatalmasokat elűzött trónjukról, kicsinyeket pedig felmagasztalt”. A szentek életében számos példa van a „kicsik nagyságára”, gondolhatunk az iskoláit bukdácsolva végző, de Isten által kegyelemből óriássá emelt arsi plébánosra, Vianney Szent Jánosra vagy az igazi kicsikre, Goretti Máriára vagy a lourdes-i Bernadette.

Útkereséseink zsákutcája lehet, ha ismereteinkkel rosszul élünk, ha tudásszomjunk az egyszerű utakat szövevényessé és kiismerhetetlenné teszi. Könnyen eshetünk abba a hibába, hogy egzisztenciánk és boldogulási lehetőségeink keresése elodázódik a különféle utak féktelen hajszolásában. Újabb és újabb ismeretekre vágyunk, és végül minden tudásból és ismert eszméből kiábrándulva ráébredünk, hogy bár az egészt kívántuk megragadni, mégis a semmit tartjuk tenyerünkben. Ez a tudás hajszolásának veszélyes útja, ha úgy tetszik: az ismeret prostitúciója. Nem a keresés és ismeretszerzés ellen emelek szót, csak a rosszul keresés veszélyét érzem. Keressük az egyetlen utat, mígnem egyre több lesz az út, egyre kiismerhetetlenebb és szövevényesebb mellékutcaikon haladunk, labirintusokban elhelyezett zsákutcákból kényszerülünk folyamatosan visszafordulni, csak mire visszafordulunk, már nem emlékszünk, hogy hová is kellene visszatalálni.

Pedig a számtalan útkeresés és beszéd helyett néha meg kellene pihenni és hallgatni vagy inkább hallgatózni. Ha mi állandóan keresünk és beszélünk, nehezen találunk rá azokra, akik szólni szeretnének hozzánk, akik keresnek, hívnak és várnak minket. Azok tudtak igazán boldogokká és hallókká alakulni, akik időnként le tudták magukban csitítani saját hangjukat és a világ zaját.

A csend hatalmas erő. Korunk a kommunikáció, a beszéd kora. Mindenki üzeni akar mindenkinek, mindenféle technikai eszközt felhasználva, mindenkinek mindenről véleménye van, úton-útfélen önjelölt prófétákba botlunk. Mégis, olyan időket élünk, melyben a magunk és a világ féktelen beszéd-tömegében halkulni látszik Isten.

Pilinszky közmondásosan lehalkított hangú és szűkszavú költő volt. Az ötvenes években ráadásul el is hallgattatták. Amikor Mátyás Iván, akit akkoriban szintén elhallgattattak az irodalompolitika, kétségbeesetten panaszkolt Pilinszkynek, hogy kettejüket kitétték az irodalomból és nem engedik élni, Pilinszky röviden csak ennyit válaszolt: „Fogunk élni. Mi fogunk élni, Iván.” ...és igaza lett. Amikor költészetének szűkszavúságáról faggatták, csak annyit válaszolt, hogy nem az a fontos, a darvak mennyit csapnak a szárnyukkal, hanem hogy íveljenek.

Luis Borges híres, A tükör és a maszk című novellájában az ír király a dicsőséges clontarfi csata után azzal bízta meg a legzseniálisabb és retorikailag legkiműveltebb költőt, hogy olyan híres hőseposzban örökítse meg a dicsőséges háborúban győztes királyt, mely a királyt és a költőt egyaránt halhatatlanná teszi. A király két nagyszerű opus bemutatása után sem elégedett, míg végre elkészül a harmadik verzió, amely immár tökéletes alkotás, tovább csiszolni képtelenség, és mindössze egyetlen sorból áll.

A minap került kezembe Pinczési Juditnak, a fiatalon súlyos betegségben elhunyt költőnőnek az emlékére összeállított, Versek oltárába szöktem című kötete. Pinczési Judit költészetének egyik legmeghatározóbb alapmotívuma épp a csend, a hallgatás volt. A csend költőjeként jellemezte számos pályatársa. Egyik kötetének is ez a címe: Lombja van a csöndnek. Az egyik kortársa, Pintér Lajos szerint Pinczési Judit „külön világot alkot a maga teremtet figurákkal, teremtet törvényekkel, magánnyal és csönddel, olyan csönddel, melyben megcsendülnek a különös szavak”. A csend tanít, nevel, és sok fontos dolgot észrevetet velünk.

*Mióta itt ülök
a legyőzöttek padján,
félő levelek hullnak
lehajtott fejemre.
Vagy a hátam mögött
kinőtt egy fa,
vagy lombja van a csöndnek.
(Pinczési Judit: Védelem)*

Márai Sándor a Füveskönyvben a következőket írja: „Arra kell nevelnünk eszméletünket és szemléletünket, hogy a köznapiban, a környezetben, a mindennaposban is látni tudjuk az egyszerűt, a csodálatosat és a látomásszerűt. Mert a csoda nem valamilyen égzengés pillanat, mikor megnyílnak az egek, kürtök recsegnek, ködök szállanak, sírok felnyílnak, s a zűrzavarban felhangzik Isten szava: nem, a csoda legtöbbször egészen csendes.”

Talán újra meg kellene tanulnunk hallgatni, hogy méltók lehessünk a megszólalásra.

Dosztojevszkij etikai problémaérzékenységéről A Karamazov testvérek olvasása közben

Vannak írók, akiket bizonyos „hívószavak” alapján meglehetősen biztonsággal meg tudunk idézni. Ezek mögött a „hívószavak” mögött hatalmas, mély tartalmak, mondanivalók húzódnak meg. Olyan összetett rendszereket igyekeznek lefedni, melyek szinte az egész írói össztermést átívelik. Ezek a szóban forgó író karakterisztikus témái, azok a sarokpontok, ahová az író „odasúlyozza” legfontosabb mondanivalóit. A legmélyebb tartalmak kódjai ezek. Ilyen „hívószavak” a dosztojevszkiji oeuvre-ben a következők lehetnének: erkölcs, erkölcstelenség, bűn, bűnhődés, individuális szabadságkeresés.

Az igazán nagy szépirodalmi alkotások közös vonása az, hogy az íróban robbanásig feszülő óriási „magasfeszültségekből” születnek meg. Elemi erejű „elektromos kisülések”. Ezekben a magasfeszültségekben monumentális dualisztikus ellentétpárok ütköznek össze egymással, feszülnek egymásnak. Dosztojevszkij legjellegzetesebb, legmarkánsabb dualisztikus ellentétpárjai: Isten – Sátán, hit – ateizmus, szabadság – rabság, lelkiesség – testiség, szentség – gonoszság. Ezek a feszültségek, problémák foglalkoztatták Dosztojevszkijt írásaiban és a magánéletben egyaránt.

A Dosztojevszkij regényeivel foglalkozó tanulmányírók, irodalomtörténészek, kritikusok gyakran estek abba a kísértésbe, hogy különféle címkéket ragasszanak Dosztojevszkijre. Így születtek az alábbi címkék: Dosztojevszkij, az etikai író vagy a bűntudat írója, az individuális szabadságkeresés írója, a pánszláv messianizmus írója stb. Mint minden elnagyolt általánosítással, természetesen ezekkel a címkékkel is úgy vagyunk, hogy mindegyik igaz, tehát egyik sem. Tagadhatatlan, hogy Dosztojevszkijnek vannak állandóan visszatérő témái: nagyváros, pszichikailag megbillent emberi személyiségek, kétes egzisztenciák, ösztönvilág, erkölcsi kérdések, bűn és bűnhődés, pánszláv messianizmus stb. Dosztojevszkij maga is olyan ellentétes feszültségek kínjaiban vergődött, mint regényhősei. Egész életére rávetette árnyékát apja kegyetlen halála, akit saját jobbágyai vertek agyon kegyetlenkedései miatt. Súlyos epilepsziája, leküzdhetetlen ruletszenvedélye, ifjúságának utópista szocializmussal kacérkodó időszaka, az ezt követő kényszermunka Omszkban, kényszerkatonasága Szemipalatyinszkban vagy az a furcsa kegyelem, amelyet a cár közvetlenül kivégzése előtt adott neki... Ezek az események bizonyítják, hogy Dosztojevszkij akár saját regényhőseinek egyike is lehetne.

Az etikai szempontokra igyekszem ráirányítani a figyelmet. Nem elszakítva a többi szemponttól, csak kiemelve az etikai vonatkozásokat. A hatalmas dosztojevszkiji életműből egyetlen regényt emelek ki, ennek a regénynek pedig elsődlegesen – persze nem kizárólag – az etikai szempontjait, a szereplők jellemének és tetteik etikai mozgatórugóinak bemutatása révén.

Röviden tekintsük át a regény fontosabb szereplőinek jellemrajzát, személyiségük erkölcsi mozgatórugóit!

Fjodor Karamazov, az apa a regény legkorhelyebb figurája. Agresszív, fékezhetetlen, zabolátlan. Férjként és apaként egyaránt csődöt mondott. Mindkét feleségét sikerült sírba kergetnie, három fiát szinte teljesen elhanyagolta. Jellemző módon épp Mityával került a leggyakrabban összeütközésbe, kinek jelleme pedig leginkább rokonítható az apáéval. Mitya apjához hasonlítható duhajsága, zabolátlansága főként kártyaadósságaiban öltött matériát, valamint Grusenyka iránt érzett fékezhetetlen szerelmében. Apa és fiú végzetes egymásnak feszülésének legfőbb oka volt Grusenyka, aki egyébként igyekezett egyforma távolságban tartani magától a kegyeit ostromló vetélytársakat. Apában és fiúban szinte egyforma

heveességű féltékenységgel tombolt. Bujaságuk is meglehetősen párhuzamos. A Fjodor Karamazovban tomboló pusztító erőkből egyébként Mitya mellett Iván is jócskán örökölt.

Fjodor Karamazov megtévesztő tulajdonsága az önmegszégyenítésre és öniróniára való hajlam, amely tulajdonsággal a regényben gyakran él. Megtévesztő, mert képes ugyan melldöngetve, jajveszékelve a bűnbánó pózában tetszelegni, ám ezek a ripacskodásai mindig valamilyen alantas cél elérésére irányulnak. Fiai – az apával ellentétben – készek az őszinte töredelemre, Iván és Mitya bűnbánata őszinte, tette elkövetése után Szmeryakov is öngyilkos lesz, benne is felébred a lelkiismeret.

Ivan Karamazov teljes neve: Ivan Fjodorovics Karamazov. A regényben ő hivatott megtestesíteni a tipikus felvilágosult XIX. századi orosz értelmiségi figuráját. Rendszerint azok a kérdések gyötrik, melyek kora hasonszörű entellektüeljeit gyötörték. Ivan sokoldalúan, de elsősorban human területen képzett, dörzsölt fickó és pallérozott elme. Komoly filozófiai és irodalmi tanulmányokat végzett, tragédiáját is éles, hideg elméje és materializmusa okozza, valamint etikai következetlenségei, tépelődései, vívódásai. Ivan egy XIX. századi pétervári Faustus lehetne, aki eladja lelkét az ördögnek.

Legnagyobb etikai vétsége az volt, hogy Szmeryakovba belesugallta, szuggerálta a gyilkosságot. Nem szabad azonban azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy amikor Ivan a „fülére beszélt” Szmeryakovnak, ő azt hallotta meg a sugalmazásból, amit hallani akart. Ivan azt sugallta Szmeryakovnak, hogy mivel Isten nincs, így túlvilág sem létezik, s ha nincs Isten, és nincs túlvilág, túlvilági felelősségre vonás sincs. A felelősségre vonás hiányában természetesen etikai vétségéről sem beszélhetünk. Ha nincs erkölcs, nincsenek erkölcsi törvények. Így sugalmazza bele Ivan Szmeryakovba a „mindent szabad” gondolatát. Ivan (és persze Szmeryakov is) ezzel az inspirációval a raszkolnyikovi csapdába esik bele (l. Dosztojevszkij: Bűn és bűnhődés).

Szmeryakov végső soron Ivan meghosszabbított kezévé válik, s ezt Ivan soha sem tudja megbocsátani önmagának, mivel minden vád ellen van védelem, csak az önvád ellen nincs. Az önvád Ivan személyiségének általa vélt fundamentumait teljesen lebontja. A tett után fokozatosan eluralkodik rajta a téboly. Maró lelkiismeretfurdalás gyötri, lassan megőrül, vizionálni kezd a Sátánról, a Sátán saját arcára hasonlít. Ivannak még az sem adatik meg, ami Raszkolnyikovnak megadatott a Bűn és bűnhődésben. Nem ítéli el a bíróság, a törvényes hatalomtól, a társadalomtól nem kap büntetést, így teljesen egyedül marad saját lelkiismeretével. A bíróságon ugyan melldöngetve vádolta magát, de a bíróság „vélt beszámíthatatlansága miatt” szavait teljesen figyelmen kívül hagyta. Ivan racionalista, kiváló elme, erkölcsi nihilista, ateista, aki végül teljesen meghasonlik korábbi nézeteivel és korábbi önmagával.

Mitya Karamazov teljes nevén Dmitrij Fjodorovics Karamazov. A Karamazov fiúk közül Mitya volt a legidősebb. A karamazovi szilajság belőle sem hiányzott. Katonatiszt volt, akinek botrányos ügyei, a kártya, a nők, a párbajok, a garázdaság ékes bizonyítékai a benne feszülő pusztító erőknél. Időnként igen gyenge lábakon álló jellemére is fény derül. Egy alkalommal például a szerelme, Kátya által rábízott nagyobb pénzösszeget is képes volt elmulatni.

Apjára, Fjodor Karamazovra az ő személye jelentette a legnagyobb fenyegetést, legalábbis fizikai értelemben. Egy alkalommal tetteleg bántalmazta saját apját, több alkalommal életveszélyesen megfenyegette az öreget. Ezeknek a komoly fenyegetéseknek elsődleges oka a visszatartott örökség volt. Persze, amennyiben kézhez kapta volna az örökség teljes egészét, bizonyára azt is rövid úton elherdálta volna.

A regényben Mitya sorsa a legtragikusabb, hisz Szmeryakov tette után minden gyanú Mityára terelődik, és Szmeryakov agyfúrtsága gondoskodik is erről. Szmeryakov várta a „saját vonatanak” érkezését, vagyis azt a pillanatot, amikor Mitya a leginkább gyanúsítható. Mitya erkölcsi tisztulásának első fázisa éppen ezzel állt összefüggésben. A tette után

öngyilkosságot elkövető Szmergyakov szinte „katalizálta” – természetesen teljesen öntudatlanul – azt, hogy Mitya megtehesse az első lépéseket a vezeklés és az erkölcsi megtisztulás útján. Szmergyakov felakasztja magát, Mityát a bíróság elítéli. Beletörődik sorsába, a rá mért büntetést vezeklésnek fogja fel. Vezekel az apagyilkosságban való látens bűnrészessége, valamint korábbi, megátalkodott, züllött, erkölcstelen életmódja miatt.

Mitya sok tekintetben ellentmondásos figura, talán ezért tekinthető éppen ő a regény „legtragikusabbra” megrajzolt figurájának. Apjának, Fjodornak gonosz, heves, lobbanékony természetéből sokat örökölt, ám volt benne megbánás, erkölcsi megrendülés, időnként nagylelkűség is. Tótfalusi István az Irodalmi alakok lexikonában tömören, frappánsan összegzi Mitya erkölcsi személyiségét: „Az író a jobbra hivatott, nemes lelket ábrázolta benne, aki a hit és a belső erkölcsi mérce hiányában képtelen ellenállni az örökölt hajlamok és a könnyű, felszínes élet csábításainak.”

Aljosa teljes nevén Alekszej Fjodorovics Karamazov. A „Kolja” becenéven is említett Aljosa apjának, Fjodor Karamazovnak a második feleségétől született. Ő örökölte a legkevesebbet Fjodor Karamazov természetéből, inkább édesanyja személyiségvonalait kapta, aki szelíd vallási rajongó volt, s időnként szelíd téboly lett úrrá rajta, vélhetőleg a férje mellett elviselt tengernyi embertelen szenvedés miatt.

Aljosa a regény legsugárzóbb alakja, ám téved, aki úgy képzei, hogy az író egy vérszegény, a legendák világába kívánczoló szentet akart faragni belőle. Aljosa két lábbal a földön jár, döntései előtt mérlegel, nem passzív monasztikus, sőt: időnként nagyon is határozottan cselekszik, alakítja az eseményeket. Leggyakrabban akkor sikerül megjelennie mások életében, amikor a legnagyobb szükség van rá. Aljosa vonzó tulajdonságai a jóság, megértés, emberszeretet, alázat, türelem, béketűrés. Szerzetes volt, de lelki vezetője, Zoszima sztarec az emberek közé küldte, mert nagyra hivatott lelke csak a világ szenvedéseit megtapasztalva, felebarátai sorsát vállalva juthat el a tökéletességhez. Apja és bátyjai egyaránt becsülték és szerették, Aljosa volt szűkebb és tágabb környezetének maradék lelkiismerete. Véleményére egész környezete sokat adott.

Aljosa igazi eszköze a mások meghallgatása: csak akkor szólalt meg, ha a véleményét kérték, de akkor kendőzetlenül ki is mondta. Egyébként inkább azzal hatott az emberekre, hogy végighallgatta őket. Akár Aljosáról is írhatta volna Pilinszky a következő négysorost: „Rossz voltam, s te azt mondtad, jó vagyok. / Csúf, de te gyönyörűnek találtál. / Végig hallgattad mindig, amit mondtam. / Halandóból így lettem halhatatlan.” (Átváltozás) A másokat megérteni igyekvés, az empátia voltak azok az eszközök Kolja kezében, melyekkel lebilincselte környezetét.

Mitya ártatlanságában bizonyítékok nélkül is hitt. Grusenyka és Kátya, Aljosa bátyjainak szerelmesei is bizalommal fordultak hozzá vigaszért. Aljosa legnagyobb ereje mégis abban áll, hogy soha nem ítélik. Aljosa nem a valóságtól elrugaszkodott misztikus, hanem hűs-vér ember, mégis krisztusi ember, ám olyan ember, aki úgy tudta megőrizni lelkében a gyerekkort, hogy ezáltal mégsem infantilizálódott. Aljosa gyerekes hitet tesz a világ végső megvigasztalódása mellett.

Tudjuk, hogy a huszadik századi neokatolikus író, Georges Bernanos lelkesedett a tizenkilencedik századi orosz irodalomért, s bár erről sosem írt, mégis gyanítható, hogy az Egy falusi plébános naplója című regénye főhősének, a névtelen ambricourt-i plébánosnak az irodalmi mintája Aljosa lehetett. Személyiségük, lelkialkatuk párhuzamai elég élesek.

Aljosa alakjában rengeteg, Dosztojevszkij életéből vett párhuzamra is rátalálhatunk. Aljosa szüleinek mintáit mintha saját szüleiéről kopírozta volna az író. Szigorú, féktelen apa, szelíd, vallásos anya. Egyetlen életrajzi vonatkozást nyíltan is megemlíti Dosztojevszkij Aljosa alakjának megformálására vonatkozólag. Ez Dosztojevszkij fiatal barátjának, Vlagyimir Szolovjovnak az alakja, aki vallásfilozófus volt. Dosztojevszkij megvallotta, hogy

Szolzovjovra gondolt, mikor Aljosáról írt. Azt írta, hogy Szolzovjov Carracci fiatal Krisztusához hasonlít.

Dosztojevszkijnek egyértelmű szándéka volt, hogy a regény központi alakja Aljosa legyen. Az egész regényt Aljosa köré írta, sőt: eredetileg A Karamazov testvéreket egy hatalmas trilógia első részének szánta. Ebben a trilógiában Aljosa sorsát mutatta volna be, a bűnök világán át a megszentelődésig. Ebben a trilógiában nyerte volna el igazi értelmét Aljosa mesterének, Zoszimának az intelme is, hogy Aljosa hagyja el a kolostort, vállalja a közösséget a szenvedő világgal, s megtisztulva, megigazulva térjen vissza a kolostor falai közé. A regény második része, melynek Aljosa lett volna a főhőse, Dosztojevszkij 1881-ben bekövetkezett halála miatt hiúsult meg.

Dosztojevszkij legtalálóbb mondata legkedvesebb regényalakjáról, Aljosáról így hangzik: „Aljosa nem fanatikus, nem is misztikus, csak olyan emberszerető, aki megelőzte korát.” Aljosában feldereng az elveszett éden emléke, az író a naturalisztikus ábrázolás ellenére sem tud minket becsapni, így akkor sem tévedünk, ha Aljosát az elveszett aranykor nosztalgiafigurájának látjuk.

A Karamazov testvérekben Dosztojevszkij a korabeli Oroszország szellemi-lelki-társadalmi tablóját igyekezett megrajzolni egyetlen orosz család tragikus sorsának tükrében. Az író arra vállalkozott, hogy a felmérhetetlen orosz lelket felmérje egy család történetében. Az ember erkölcsi alapmagatartásának négy, egymástól markánsan elkülönülő alaptípusát határozta meg a négy testvérben, természetesen nem teljesen mentesen az átfedésektől. Dmitrij: „az ösztönök embere”; Ivan: „az intellektuális ember”; Aljosa: „vallásos, lelki ember” és Szmergyakov: „keverék, átmeneti típus, félig ösztönös, félig őrült, mégis tudálékos és ravasz”.

Nincs öncélú családrege. Thomas Mann A Buddenbrook házban egy módos polgári kereskedőcsalád lassú erodálódását írja meg, Dosztojevszkij pedig etikai tépelődéseit, dilemmáit testesíti bele hőseibe. Így próbálja megadni a tizenkilencedik századi orosz társadalom etikai strukturáltságának millió szállal egymásba szövődő, mégis tipizálható tablóját.

Egy csésze forró tea és egy Czóbel Minka-kötet

Egy csésze forró tea és egy Czóbel Minka-kötet... Ablakomon jégvirágok, az ablakon túl dörlepte kert. Czóbel Minka ablakon kinéző, távolba révedő királykisasszonya jut önkéntelenül is eszembe. Mennyire elfeledték, noha mennyi jelzővel illették!

Legnagyobbjainkat szokták jelzőkkel illetni, például Somlyó Zoltán, az elátkozott költő, Gárdonyi Géza, az egeri remete, Füst Milán, a lesütött szemű ember... És mennyi jelzővel illették Czóbel Minkát! Különc vénkisasszony, főúri dilettáns, kékharisnya, csúnya tündér, szoknyás Verlaine, szublimált pusztai Báthory Erzsébet, élő kísértet stb.

Czóbel Minka fordított először magyar nyelvre Verlaine-verseket, angolra Petőfi-verseket, ő fordította magyarról németre Az ember tragédiáját – már ezekért a tetteiért is megérdemelné, hogy ne feledje el az irodalmi emlékezet. Ő írt először modern értelemben vett „preavantgárd” szabad verseket, vagy ahogyan ő nevezte, „rhythmicus prózát”. Szimbolista és szecessziós képvilága évtizedekkel előzte meg Ady Endrét. Képpalkotására elsősorban Gulácsy, Klimt festményei hatottak, és persze sógorának, Mednyánszky Lászlónak, a csavargókat kedvelő demokrata bárónak a képei. Némely verseinek sátánosságában, például a Virrasztó című versben tapinthatóan kimutatható Baudelaire sátánossága és Byron vámpírizmusa.

A nekrofil majomdemón hatása alól senki sem vonhatja ki magát, aki valaha olvasta ezt a verset. Czóbel Minka könyvet írt a vámpírizmusáról hírhedt Báthory Erzsébetről, aki szűz lányok vérében fürdött. Bevallottan vonzódott Báthory Erzsébethez, s a vérében ott is kavarnak az ecsedi Báthoryak, akikhez rokonság fűzte.

Báthory Erzsébetet a csejtei várba falazták be, Czóbel Minka viszont önmagát „falazta be” az anarcsi pusztai kastélyának magányába hosszú évtizedekre. Vagy Osvát falazta őt oda? Be kell látnunk, nemcsak Osvát üzte őt ki a magyar irodalomból a huszadik században, ahogy azt vitriolos tollú irodalomtörténészeink tudni vélik, hanem önnönmagát is száműzetésre ítélte ez a titokzatos, magányos vénlány. Feltűnésénél csak évtizedekig tartó eltűnése izgatta jobban irodalomtörténészeinket. Önmagát beteljesítő prófécia is lehetne Búcsú című versének második strófája:

*„Hogy jött? Hogy ment? Ki mondhatná meg?
Virág ha vész,
Fejét lehajtja, fonnyad, szárad,
Ez az egész.”*

Vajon szándékolta építette ki saját magányának, befalazottságának legendáját? Anarcsion a Czóbel-kastélyról a helybéliek és környékbéliek úgy beszéltek, mint egyfajta „elvarázsolt” kastélyról. Nagyon kevesek, csak a ritka kiválasztottak látogathatták a bárónőt a nagy elhallgatás évtizedeiben. Ez a kastély varázslatos volt kívül és belül egyaránt, különösen a kastélypark csodálatos ginkófáit és tulipánfáit csodálhatták meg a kiválasztott látogatók. Takács Gyuláné Nagy Olga, aki népszámlálóbiztosként láthatta az anarcsi kastélyt és udvarát, rendezett teraszról, varázslatos, egzotikus dísznövényekről, különleges ritkaságú díszfákról, valamint izléses és értékes lakberendezésről és festményekről számolt be.

Ady nem szerette, mert nem értette vagy nem akarta érteni Czóbel Minka verseit, holott egy-egy kávéházban vagy a Nyugat szerkesztőségében olykor toltak elé tőle verseket. Ady és Czóbel Minka ismerték egymást, nem is voltak rossz viszonyban. Műveik számos ponton mutatnak hasonlóságot, ám Czóbel Minka nem Ady-epigon. Egymástól független úton találtak rá a szimbolizmusra.

Különösek finom szenvedéllyel átitatott szerelmes versei. Ahogyan a kutyáját a sziklák és fenyérek közt sétáltató Emily Brontë úgy írta meg az Üvöltő szeleket, hogy nem ismerhette testközelből az ábrázolt szenvedélyt, úgy Czóbel Minka sem ismerhette a beteljesülő szerelmet. Anarcspusztá kutyaugatástól és kotkodácsolástól zajos környezete ugyanolyan romantikátlan lehetett, mint Emily szeles, fenyéres, vadromantikus világa. Csak igazán magányos költők privilégiuma lehet oly fokú elvágyódás, mely Czóbel Minka egyik-másik versében tündököl. Mallarmé Tengeri szél című verse juthat önkéntelenül eszünkbe, ha az alábbi Czóbel Minka-sorokat olvassuk:

*„Királykisasszony egymagába
Kinéz az ablakon
Sötétlő erdő távolába.”*

Lassan hűlni kezd fodormentateám, szobámban viszont szelíden és simogatón pattognak a parázsló és egymásba omló, szenesedő fahasábok. Milyen egyenetlenek a Czóbel Minka-versek! Zseniális, lángoló sorok mellett szánalmasan gyenge, álomszép szemű kislányok rózsaszínű emlékkönyvecskéjébe áhító sorok hosszú tömött sorban...

Önmagát beteljesítő próféciaának nevezhető az a tény is, hogy Czóbel Minka, noha izgalmas és modern tizenkilencedik századi költő volt, huszadik századi költőnek már avított, túlélve önmagát. Vészmadarak talán oly sokáig huhogták a fülébe, hogy nem való a huszadik századi magyar irodalom vérkeringésébe, hogy végül mintha maga is elhitte volna. A huszadik században született versei ötlettelenebbek, nehézkesebbek. Naplója szózuhatag, verseit falvédőrigmusoknak csúfolták. Tagadhatatlan, őt is utolérte a magas kort megélő írók nagy betegsége, a grafománia. Bizony, talán túl sokat írt már ekkor, versei túlírtak.

Olyan alkotója volt a magyar irodalomnak, aki minden kortársát túlélte, sőt még önmagát is. Verlaine első magyar fordítójára és népszerűsítőjére, a szimbolizmus és az avantgárd szabad vers magyarországi előfutárára azonban mindenképp illik és kell emlékeznünk. Az egyik legnépszerűbb és legismertebb magyar nóta, a Száz szál gyertyát! költőjére szintén. Mert azt is Czóbel Minka írta.

(Megjelent az Agria 2009. tavaszi számában)

Utószó Bozók Ferenc Tükörkrisztus című kötetéhez

Már első könyve (Szélkútya, 2007) is jelezte, hogy a költőként Isten áldotta tehetségű Bozók Ferenc az esszé műfaját is magas szinten műveli. Rejtett összefüggésekre fogékony, eredeti látásmódja, etikai érzékenysége és nagy műveltséganyagot mozgósító, tág horizontú szemlélete is arra predesztinálja őt, hogy a kultúrhistoriai hagyománynak izgalmasan újszerű olvasatát adja. Elegáns és élvezetes stílusú gondolat kíséreteit spirituális emelkedettséggel társuló határozott világkép és az emberi létezés minőségéért érzett írástudói felelősség határozza meg. A jelen kötet összesen kilenc, hosszabb-rövidebb írást tartalmaz, a gondolatokat tágító és távlatosító eljárás révén mégis a teljesség, a szemléleti világegész benyomását kelti. Ezúttal is bebizonyosodik, hogy a mennyiségileg viszonylag kevés a művészi-emberi minőség tekintetében hihetetlenül sok és súlyos tud lenni. Bozók Ferenc elmélkedésre és eszmélkedésre hívó esszéit leginkább az teszi élményszerűen egyedivé és egyszerűvé, hogy a szeretetmisztikát a tudásmisztikával képes ötvözni. Ezáltal új dimenziókat nyitva meg az ön- és létmegértés számára.

Az egyebek mellett szentekre, költőkre, nagy magányosokra, szenvedőkre, megbélyegzettekre és misztikusokra fókuszáló, többek között Dosztojevszkij, Baudelaire, Rimbaud, Bernanos, Kassák, Móricz, Somlyó Zoltán, Pilinszky, Pinczési Judit világát megidéző esszék olvasása számos létfilozófiai tanulással szolgál. Az Istenre való ráutaltságot és a vele folytatott párbeszédet hangsúlyosan tematizáló írások egyik fontos tanítása talán az lehet, hogy – a Sátánnal, ha úgy tetszik, a létrontás és létabszurdítás erőivel harcolva – méltó és szép dolog, ha félelmet és fondorkodást feledve fordulunk a Fennvalóhoz. Amint azt a Tükörkrisztus vagy a Csendes megjegyzések szűkszavú szentekről és költőkről című írás is példázza, a kreatúratudat tisztasága és a teljes odaadottságot feltételező lélekteljes ima nélkül Istennek tetsző élet aligha képzelhető el. Ugyanakkor nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a legszebb imádság mégiscsak az igaz élet. Bozók Ferenc gondolkodói igényességet artistikus szépséggel, a kételyeknek is hangot adó őszinteséget mozdulatlan elkötelezettséggel vegyítő esszékötetének írásai ehhez nyújthatnak ösztönzést és bátorítást. Mintegy a reménybeli olvasókba is átplántálva a Weörestől ismerős üzenetet: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.”

Dr. Ködöböcz Gábor
irodalomtörténész